

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2018

ISSN 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Jutta Ahlbeck
Ansvarig chefredaktör
Hanna Lindberg
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Martina Björklund
Mats Börjesson
Pekka Kettunen
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pekka Kettunen
Jutta Ahlbeck
Margrét Halldórsdóttir
Carina Gräsbeck
Jonas Lagerström
Eva Costiander-Huldén

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nordprint Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktid@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden,
Föreningen Konstsfundet, Kulturfonden Island-Finland,
William Thuring's Stiftelse, Kommerserådet Otto A. Malms
Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse

Innehåll 2/2018

<i>Chefredaktör Jutta Ahlbeck</i>	
Dystopiska familjer och bräckliga samhällen	5
Kollegialt granskade artiklar	
 <i>Pia Vuorio</i>	
”Hon har äntligen vaknat!” Familjedynamik och maktförskjutning i 1970-talets ungdomsroman: Maria Gripes ... <i>ellen, dellen...</i> och Maud Reuterswårds <i>Flickan och dockskåpet</i>	9
Essäer	
<i>Jan Sundberg</i>	
Demokratins bräcklighet	35
<i>Unto Vesa</i>	
Femtio år inom och för fredsforskningen. Samtal med Peter Wallensteen	47
<i>Olof Ehrenkrona</i>	
Finland – 100 år. Ett nordiskt under	57
<i>Panu Petteri Höglund</i>	
Aleksandr Solzjenitsyns arv på tjugoförsta århundradet	67
Granskaren	
<i>Nana Blomqvist</i>	
En välgörenhetsmarknad som är till för sig själv	78
<i>Johan Nikula</i>	
Knut Pipping – epigon och pionjär. Ett eftermäle	81
<i>Jonas Ahlskog</i>	
Etikens roll i historieforskningen	84
<i>Maria Normann & Jasmine Kelekay</i>	
Klassisk mainstream-kriminologi i ny förpackning	87

Dystopiska familjer och bräckliga samhällen

Årets andra nummer av *Finsk Tidskrift* innehåller texter som visar på skörhet och dystopier, både vad gäller den privata sfären, såsom familjen, men även större sammanhang såsom demokratier och samhällen mera generellt. I Pia Vuorios artikel diskuteras familjens sårbarhet utgående från komplicerade mor-dotter relationer, Jan Sundberg talar om demokratins tunna skal och Unto Vesa lyfter fram betydelsen av fredsforskningen. Olof Ehrenkronas essä tangerar soldaternas utsatthet och Panu Petteri Höglund studerar Alexandr Solzjenitsyns motsägelsefulla författarskap. Det spännande blir skörhetens och dystopiens motsatser: styrkan, framtidstron och förändringen.

I sin artikel analyserar Pia Vuorio två ungdomsromaner, Maria Gripes ...*ellen, dellen...* (1974) och Maud Reuterswårds *Flickan och dockskåpet* (1979) utgående från begrepp som makt, röst och subjektblivande. Kontexten utgörs av 1970-talets ungdomslitteratur som ofta skildrade en dystopisk kärnfamilj med ett problematiskt mor-dotter förhållande. Vuorio diskuterar hur både Gripe och Reuterswård är influerade av den brittiske antipsykiatern R.D. Laing som ansåg familjeinstitutionen vara sjukdomsalstrande med modern som katalysator. Emellertid visar Vuorio hur både ...*ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* utmanar och nyanserar det klichéartade, närapå misogynna, modersporträttet. I sin läsning pekar Vuorio på spännande maktförskjutningar mellan flickprotagonisten och modern samt på omförhandlingar av familjemönster.

FT har äran att publicera Jan Sundbergs avskedsföreläsning där han diskuterar de hot demokratin utsätts för idag. Sundberg ser farliga utvecklingstrender såsom högerpopulistiska främlingsfientliga partiers frammarsch och de marknadsliberala krafternas privatiserings- och bolagiseringssträvanden som önskar nedmontera den offentliga sektorn. Det politiska läget och utvecklingen i länder som Kina, Ryssland, USA och Syrien är oroväckande. EU som ett fredsprojekt skakas om av till exempel Ungern och Polen, men också av Brexit. Sundberg efterlyser nordiskt samarbete inom ramen för vilket en fungerande modell för välfärd och den liberala demokratin kunde utarbetas.

Även fredsforskningen är viktig för upprätthållandet av demokratiska samhällen. I Unto Vesas samtal med den inflytelserika svenska freds- och konfliktforskaren Peter Wallensteen behandlas bland annat fredsforskningens utveckling, kärnvapen, sanktioner, FN och fredsförmedling. Wallensteen anser att ojämlikhet, migration och klimathot har förvärrats. Forskare kan enligt Wallensteen utforma krav på förändringar av politik, men ställningstaganden måste baseras på oberoende forskningsresultat. Även Wallensteen önskar ett närmare samarbete mellan Sverige och Finland, vilket skulle stöda freden i området.

Den svenske diplomaten Olof Ehrenkrona diskuterar det hundraåriga Finlands bräckliga, men samtidigt starka och uthålliga närhistoria utgående från vinter- och fortsättningskriget. Syftet är inte att hylla kriget utan att uttrycka erkänsla och förståelse för dem som tvingades försvara sitt land. Inspirerad av litteratur, framhåller Ehrenkrona hur kriget överbyggde sociala klyftor gällande status, förmågor, klass och intressen. Väinö Linnas *Okänd soldat* och Knut Pippings *Kompaniet som samhälle* skildrade soldaternas relationer till varandra och deras tankar om deserteringar, förluster och vardagen på fältet.

Den sista essän handlar om den ryska författaren Aleksandr Solzjenitsyn, mest känd för *Gulag-arkipelagen* (1973). Panu Petteri Höglund diskuterar Solzjenitsyn och hans på många sätt motstridiga författarskap i en lika motstridig kontext. Solzjenitsyn var den första i Sovjetunionen som skrev en lagligt utkommen berättelse om Gulagtemat, *En dag i Ivan Denisovitjs liv* (1962) och romanen gjorde honom till en superstjärna i Sovjet. År 1970 tilldelades

han Nobelpriset i litteratur, men efter publiceringen av *Gulag-arkipelagen* tvingades han i exil. Höglund diskuterar Solzjenitsyns förhållningssätt till Chrusjtjov, den religiösa konservatismen, förhållandet till landsbygdsförfattarna, synen på Väst och antisemitism.

Med dessa tankeväckande texter önskar *Finsk Tidskrift* sina läsare fina lästunder och en solig fortsättning på våren. Nästa nummer är vårt traditionella litteraturnummer med översikter av fjolårets finlandssvenska utgivning av prosa, poesi och barnlitteratur samt litteraturvetenskapliga essäer. Numret utkommer till midsommaren.

Jutta Ahlbeck

Åbo, 29.3.2018

Kollegialt granskade artiklar

✚ ”Hon har äntligen vaknat!” Familjedynamik och maktförskjutning i 1970-talets ungdomsroman: Maria Gripes *...ellen, dellen...* och Maud Reuterswårds *Flickan och dockskåpet*

Pia Vuorio

I 1970-talets samtidsrealistiska ungdomsroman framställs familjen påfallande ofta som dysfunktionell, som en fara och ett fängelse för den unga protagonisten. Inspiration till detta motiv hämtade periodens ungdomsförfattare bland annat ur samhällsdebatten. Familjen var farlig, i värsta fall sjukdomsalstrande eller schizofrenogen, och det var familjen som var sjuk, inte den person i familjen som utnämns till patient, skriver idéhistorikern Anna Ohlsson i ”Från den heliga familjen till död åt familjen” (Ohlsson 2010, 67–76). Detta slagord ”Död åt familjen” skall förstås som en hänvisning till den brittiske psykiatern R. D. Laing som formulerade kritiska tongångar om familjen och moderns roll under 1960-talet. Anmärkningsvärt är att det var just modern som i litteraturen

blev måltavla för familjeupproret (Edström 1984a, 39–41; Fagerström 1977, 115–117; Toijer-Nilsson 1978, 228). Detta gällde inte bara ungdomslitteraturen utan i hög grad även vuxenlitteraturen där ”modershatet” och kritiken mot kärnfamiljen blev återkommande motiv, i synnerhet i periodens kvinnliga bekännelse- och självbiografi (Sarrimo 2000).

Två ungdomsromaner, nämligen Maria Gripes ...*ellen, dellen...* (1974) och Maud Reuterswårds *Flickan och dockskåpet* (1979), har i tidigare forskning utpekats som symptomatiska för periodens debattklimat på grund av berättelsernas Laing-inspirerade inställning till kärnfamiljen samt framställningen av en svår mordotterrelation där modern utmålas som problemens nav (Edström 1984b, 87–88). I Gripes författarskap kan man enligt Boel Westin (1996) rentav urskilja en hel ”tradition av tragiska mordöttrar”¹ som omfattar många diversifierade modersporträtt, bland dem Irma, ”den monstrosöst elaka modern i ...*ellen, dellen...* (1974) personifierad i form av en kallhamrad yrkeskvinna” (Westin 1996, 39). Ying Toijer-Nilsson (2000, 128) menar att Irma i likhet med flera andra moderskaraktärer från 1970-talet är mödrar av sin tid och tecknade under en period då inte bara familjen utan även föräldrarollen debatterades och ifrågasattes.

Modersporträtten i ...*ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* väckte uppmärksamhet även i den samtida receptionen. I *Expressen* kopplade Kerstin Stjärne samman Gripes mödrakaraktär med makt: ”För det hemska med den här mamman är att hon i grotesk förstoring demonstrerar de maktmekanismer som gäller för så mycken s k (sic) uppfostran: att tvinga på andra människor en roll och att definiera och ’forma’ dem” (21.12.1974). Britt Ågrens omdöme i *Dagens Nyheter* var snarlikt Stjärnes: ”Den ondska som representeras främst av Fredrikas mamma. Familjens överhuvud, försörjare och med monopol på allt – hon bestämmer vad familjen ska känna, tycka och tänka” (*Dagens Nyheter*, 10.12.1974).

Stefan Mählqvist imponerades i sin recension av det djärva formspråket i *Flickan och dockskåpet*: ”Den bryter radikalt mot en

1 Psykoanalytikern Iréne Matthis myntar uttrycket ”mordotter” i *Det omedvetnas arkeologi* (1992) som beskriver en dotters rädsla att bli som sin mor. Detta är något som är betecknande för åtskilliga kvinnors förhållande till sin egen kvinnlighet. Rädslan kan leda till ett modersuppror vars följd blir ett mord med ett mordoffer: mordottern.

ungdomsboks konventionella krav på robust handling. Reuterswård ger oss bara ögonblicksbilder av människors misslyckade kontaktförsök” (*Dagens Nyheter*, 10.11.1979). Däremot var han kritisk mot romanens avslutande scen där mamman slår sönder ett dockskåp: ”Det är inte en handling av frigörelse, utan av förstörelse, ett underkännande av det liv hon levat”, skrev Mählqvist.

Anmärkningsvärt är att forskningen inte i någon större grad synliggjort den aktiva roll som romanernas flickprotagonister ges för att förändra de inflammerade familje- och modersrelationerna. Westin omformulerar visserligen mor-dotterrelationen då hon skriver: ”Omodern’ förvandlas kanske till slut till en mamma, formad av sin dotter” (Westin 1996, 39). Hennes analys utvecklas inte desto närmare men banar, menar jag, väg för en djupare granskning av Gripes moderskaraktär. Detsamma gör även Vivi Edströms (1984b) snarlika tolkning av Reuterswårds modersporträtt. Den frigörelse som till sist sker då protagonisten flyttar hemifrån gäller enligt Edström lika mycket modern som dottern. Edström förefaller vara den enda barnlitteraturforskare som kommenterat modersporträttet i *Flickan och dockskåpet*.

Artikelns syfte är att med utgångspunkt i den dysfunktionella familjedynamiken och via textanalys argumentera för en nytolkning av ...ellen, dellen... och *Flickan och dockskåpet*. Centrala begrepp för analysen är makt, röst och maktförskjutning. *Makt* för att den utövas av bägge moderskaraktärer i syfte att kuva och styra protagonisterna och *röst* för att det är något döttrarna inledningsvis saknar. Begreppet makt har problematiserats inom barnlitteraturforskningen (bl.a. Beauvais 2015)² allt sedan Roberta Seelinger Trites bröt mark genom att synliggöra makt som ett grundläggande mönster i ungdomsromanen³. Maria Nikolajeva vidgar Seelinger Trites tes genom att konstatera att makt förekommer i

2 Clementine Beauvais (2015, 3) undersöker den maktdynamik som äger rum i mötet mellan den barnlitterära textens implicita vuxna författare och dess implicita barnläsare. Beauvais tes bygger på att den vuxna inte är maktfullkomlig och att barnet inte är maktlös.

3 Utgående från poststrukturalister som Michel Foucault, Judith Butler, Jacques Lacan och Marilyn French, betraktar Roberta Seelinger Trites (2000, 7) makt som en inre kraft som finns inom individen men även en yttre kraft som styr individen att agera på ett visst sätt. Enligt Trites är ett av ungdomslitteraturens bärande motiv att skildra hur unga, inte sällan trotsiga karaktärer, anpassar sig till ett samhälle fyllt av maktstrukturer.

en eller annan form i all barnlitteratur (Nikolajeva 2010, 7). Enligt Nikolajeva (2010, 8, 203–204) kan protagonisterna i barn- och ungdomslitteratur under vissa omständigheter, och temporärt, få makt. Likväl kan de vuxnas auktoritära position ifrågasättas men i slutändan intar den vuxna normen en överordnad position. Denna definition av makt kan bäst kopplas ihop med artikelns syfte. Nikolajeva (2010) hävdar nämligen att det underliggande motivet i barnlitterära verk är att skildra hur rådande maktpositioner bejakas eller ifrågasätts.

Enligt Nikolajeva använder barn- och ungdomsförfattare olika berättarstrategier för att ifrågasätta vuxennormer. Genom att i artikeln blottlägga hur dessa vuxennormer opererar samt genom att synliggöra hur röst, fokalisering och subjektsblivande förekommer i ...*ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* problematiseras mödrarnas maktutövning samt dess konsekvenser för familjedynamiken. Avslutningsvis granskar jag om och hur denna maktutövning ifrågasätts av protagonisterna och vilken utgången blir, det vill säga avslutas romanerna i ett bekräftande av den vuxna normen, så som Nikolajeva föreslår, eller sker det en förändring i maktstrukturen där makten förskjuts från mor till dotter i något jag vill kalla *maktförskjutning*.

I korthet skildrar ...*ellen, dellen...* vardagen i en fempersonersfamilj där fokus är på protagonisten Fredrika, familjens mellersta barn. Tidsperioden för handlingen är tydligt angiven, från våren 1972 då Fredrika är 13 år fram till våren 1974, under vilken läsaren får följa Fredrikas iakttagelser som växlar mellan introspektion och djupanalyser av händelser och av de andra familjemedlemmarna. Det huvudsakliga motivet är Fredrikas personlighetsförvandling, dess bakgrund och följd. Från att ha varit ”en ingen”, blir hon plötsligt energisk, snabb i repliken och populärast i klassen. Drivkraften bakom förvandlingen till ”en helt annan människosort” (Gripe, s. 10) är modern Irma som på grund av sitt missnöje med Fredrika på olika sätt försöker forma om dottern.

Flickan och dockskåpet är heller ingen jag-berättelse och i likhet med Reuterswårds tidigare ungdomsromaner kretsar handlingen nästan i lika hög grad kring moderns inre kris som kring protagonistens. Karaktärerna har inga namn utan benämns enbart flickan, mamman och pappan. Allusionen till Henrik Ibsens drama *Et*

dukkehjem (1879) är uppenbar. Hos Reuterswärd rör det sig både om personlig frihet och integritet och om behovet av uppbrott, både om dotterns frigörelse från moderns förlamande grepp och om moderns uppbrott från normer och begränsningar påtvingade av den egna modern.

Flickan och dockskåpet skildrar två olika tidsperioder; den första handlar om den 6-åriga protagonisten som får ärva ett dockskåp, en släktklenod från moderns sida. Modern värnar om dockskåpet och ifrågasätter ständigt dotterns ommöbleringar och sätt att leka. Den andra perioden skildrar hur modern och den nu vuxna dottern hanterar den nya situation som uppstått då dottern flyttat hemifrån. Därtill återges en parallell berättelse i romanen som handlar om dockskåpets olyckliga invånare som ytterligare bidrar till romanens komplexitet. Berättelsen om dockfamiljen kan nämligen tolkas som en metafor för föräldrarnas olyckliga äktenskap.

1970-talet omtolkas och omprövas

Inom forskningen har 1970-talslitteraturen gett upphov till nyläsningar både vad gäller periodens barnlitteratur som allmänlitteraturen. I synnerhet 1970-talets kvinnolitteratur har alltsedan 1990-talet synliggjorts och omdefinierats, dels på grund av den negativa stämpel som präglat denna kategori och dels på grund av den ringa uppmärksamhet periodens kvinnolitteratur getts i litteraturhistoriska verk (t.ex. Møller Jensen 1993–1998, Williams 1997, Sarrimo 2000, Brattström 2014, Jönsson 2015). Anne Marie Mai (2016) skriver apropå 1970-talet att begreppet ”kvinno­litteratur” blir en paroll i det uppbrott i den litterära kulturen där kvinnorna lämnar de nischer som den manligt dominerade litterära kulturen tidigare hänvisat dem till. Uppbrottet uttrycker sig i form av gen­reexperiment och ett gediget bruk av biografiskt stoff.

I denna kavalkad av kvinnliga pionjärer kan man, menar jag, även placera Reuterswärd vars *Flickan och dockskåpet* typografiskt och tematiskt skiljer sig från samtida ungdomsromaner. Reuterswärd formexperiment uttrycker sig i indragna spalter för att markera skifte i fokaliseringen medan tematiken i hög grad även kretsar kring moderns inre kris och traumatiska barndomsupplevelser.

I moderns berättelse väver Reuterswärd in såväl kvinnoförtryck som en problematisk mor-dotterrelation som är tidsenliga teman även i kvinnolitteraturen (Sarrimo 2000, 75, 99–130).

Inom barnlitteraturforskningen har periodens ideologiska klimat och kulturdebatt samt hur dessa påverkat barnlitteraturen väckt särskilt intresse och kartlagts av Anna Karin Kriström (2008), Lena Kåreland (2009) och Sara Kärrholm (2012). Även i Maria Jönssons (2015) studie av Kerstin Thorvalls författarskap tangeras perioden i ett avsnitt som fokuserar relationellt subjektsblivande i Thorvalls flick- och pojkskildringar. Gemensamt för dessa studier är att de i huvudsak fokuserar bilder- och mellanåldersböcker medan ungdomsromanen inte berörs annat än kortfattat i Kårelands studie.

En sökning via Svenska barnboksinstitutets databas *Elsa* visar att familjen i barnlitteraturen är ett motiv som engagerat forskare i synnerhet internationellt (t.ex. Britten 2014). Ann Alstons studie (2008) av engelskspråkig litteratur spänner över två sekel och omfattar såväl barn- som ungdomslitteratur. Hennes tes är att trots att samhället under denna period förändrats radikalt och familjeformerna med det, har barnlitteraturens familjeideal som inbegriper en kärleksfull och trygg kärnfamilj, fortlevt förvånansvärt intakt. Alston baserar en del av sin analys på Foucaults teori om makt och kontroll och synliggör hur familjens roll i barnlitteraturen är att anpassa såväl det litterära barnet som den implicita barnläsaren att acceptera den vuxna som auktoritet.

Familjemönstret i *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* kan bäst reflekteras mot Sara Kärrholms (2012) analys av hur barnkulturens värden formulerades under 1970-talet samt hur periodens barnlitteratur korresponderade med tidens värderingar. Enligt Kärrholm kännetecknades 1960- och 1970-talen både av en miss-tänksamhet gentemot ideologiernas kraft att påverka barn genom litteraturen och av en tillförsikt om att ”rätt” ideologi kunde använda samma kanaler för att nå fram med sina budskap (Kärrholm 2012, 105). Särskilt påtaglig blev barnkulturens makt då det gällde ett slags omförhandling av traditionella familjemönster.

Kärrholm (ibid., 106) hänvisar till författaren Kerstin Thorvall som i en inflytelserik debattartikel krävde att i synnerhet bilderböckerna skulle anpassa sig till en social verklighet som barn och föräldrar kunde känna igen sig i. Enligt Thorvall konserverade

barnboksförfattarna de gamla könsrollerna istället för att skildra verklighetens mödrar som enligt författaren varken som yrkesarbetande eller som hemmamammor förmådde leva upp till idealbilderna av den kärleksfulla och uppoffrande goda modern (*Expressen*, 29.6.1965).

Thorvalls artikel fick snart genklang i och med att barnboksförfattarna började skildra nya familjemönster och alternativa roller för kvinnor och män (Toijer-Nilsson 1978, 63–72). I ungdomslitteraturen, med*ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* som typexempel, drivs emellertid omförhandlingen av familjemönstret till sin spets i och med den dysfunktionella mor-dotterrelationen samt äktenskapsproblemen som skildras ingående av Gripe och mer implicit av Reuterswärd. Hur detta sker återkommer jag till i textanalysen.

Bortsett från Mia Francks avhandling *Frigjord oskuld: heterosexuellt mognadsimperativ i svensk ungdomsroman* (2009) som tangerar 1970-talet, har periodens ungdomslitteratur förblivit ett tämligen outforskat område. Detta är förvånansvärt med tanke på att denna period, med början på 1960-talet, generellt utpekats som den tid då ungdomslitteraturen tog form i Sverige (Lundqvist 1994, 49). Snarare har den samtidsrealistiska ungdomsromanen i viss mån avfärdats som ”problemlitteratur” på grund av det tematiska överflödet av ungas svårigheter i form av generationskonflikter eller sociala problem. I en översikt konstateras att ungdomsförfattarna med inlevelse och solidaritetskänsla för de unga nog lyckas beskriva dessa, men att beskrivningarna av vuxensamhället ofta blir förenklade och schablonartade (Furuland, Ørvig & Svensson 1994, 307). Sonja Svensson (1977) påpekar i uppsatsen ”Ett släkte för sig” att fäder, till följd av könsrollsdebatten, gestaltas som mjukare och mer engagerade i sina barn i 1970-talets ungdomslitteratur medan mödrarna, oberoende av om de är hemmafruar eller yrkesarbetande, framställs som dominerande och lätt frustrerade kvinnor (Svensson 1977, 38). Generaliseringen av 1970-talets ungdomsroman som problemlitteratur har därmed i stort sett fått leva kvar. Att det finns aspekter i dessa romaner vad gäller tematiken och den komplexa karaktärsskildringen som nyanserar kategoriseringen av 1970-talets ungdomsroman, är därför något jag diskuterar i denna artikel.

Normbrytande ungdomslitteratur

Diskussionsunderlag för detta ger barnlitteraturforskaren Kimberley Reynolds (2007) studie av anglosaxisk barn- och ungdomslitteratur i vilken hon mot bakgrund av den ungdomslitteratur som utvecklades i USA på 1950-, 1960- och 1970-talen synliggör hur den postmoderna ungdomsromanen förändrats under 2000-talet. Med särskilt intresse granskar hon decenniets ungdomsskildringar som vågar utmana sociala konventioner och etablerade normer och istället presenterar berättelser i vilka protagonisterna skildras som komplexa karaktärer vars identitetsbygge är en ständig process (Reynolds 2007, 86). Denna typ av litteratur kan, hävdar hon, bidra till en social och estetisk förändring av vedertagna kulturbundna livsmönster genom att uppmuntra läsaren till att betrakta olika idéer, frågeställningar och motiv ur helt nya perspektiv som till exempel en omförhandling av familjemönster eller en rotation av makt (ibid., 2).

Uppväxttiden handlar med andra ord inte enbart om att lära sig förhandla och finna sin plats i samhället utan också, som jag tolkar Reynolds, om att lära sig ifrågasätta invanda och etablerade mönster så som traditionella familjeformer och maktpositioner som inom ramen för ungdomslitteratur inte sällan är förbehållna de vuxna. Detta kan ske via litteratur som erbjuder nya tänkesätt, mönster och lösningar.

...*ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* är visserligen publicerade tre årtionden innan de ungdomsromaner som Reynolds hänvisar till men har, menar jag, vissa sammanfallande drag som motiverar en jämförelse. Till dessa drag hör den komplexa karaktärsbeskrivningen i ...*ellen, dellen...* med en protagonist som växlar mellan olika personligheter samt Reuterswårds skildring av en problematisk familjedynamik.

Redan de inledande fraserna i ...*ellen, dellen...* tyder på att protagonisten rids av en inre konflikt mellan sitt namn och sin identitet. Detta tema, skriver Toijer-Nilsson, är i själva verket något som genomsyrar hela Gripes författarskap, nämligen "en människas namn, hennes förhållande till sitt namn, hennes avsky för namnet" (Toijer-Nilsson 2000, 44) samt den ständiga konflikten mellan namn och identitet.

Romanen är skriven i tredjeperson men perspektivet är Fredrikas och det är genom hennes medvetande de övriga karaktärerna och händelserna filtreras. Berättelsen är skriven som Fredrikas återblick över skeendena som leder fram till personlighetsförvandlingen samt dess konsekvenser.

Minna hade pappa helst velat att hon skulle heta...

- Kanske för att det betyder "älskad", förklarade han en gång och såg blyg ut.

Men det blev Fredrika i stället, delvis efter morfar som hette Fredrik, men mest efter Fredrika Bremer. [...] och det var väl, i och för sig, inget fel på Fredrika Bremer, men namnet kändes lite påklistrat – precis som om man skulle behöva en extra krusidull för att motiveras.

(Gripe, s. 8)

Några rader senare konstaterar berättaren att om Fredrika fått välja själv hade hon nog valt Minna, "som pappa Benkt ville, fast det var ju så hemligstämplat, så det tänkte hon inte mer på" (ibid.) Dragkampen kring namngivningen signalerar inte bara ett maktförhållande mellan mamma Irma och pappan i vilket Irma är den som bestämmer, utan även en speciell far-dotterrelation där dotterns förtroende och empati är för pappan. Förtroende är dock något som måste undanhållas, av hänsyn till den dominanta mamman. Medan pappan framställs som den mjuka och känslosamma är mamman den pragmatiska som kräver framgångar och resultat av sina barn. Ur citatet framgår att Fredrika är kritisk till sitt namn. Kopplingen till den historiska kvinnoosakskvinnan Fredrika Bremer har nämligen gjort att Fredrika, istället för att uppleva namnet som en sporre att bli något stort, vilket varit mammas avsikt, upplevt det som en ständig påminnelse om att hon inte duger som den hon är.

Fredrika minns hur hon under hela sin uppväxt inte enbart jämförts med sin historiska namne: "Det var än den ena än den andra som kanske vore något för Fredrika att ge akt på – det var alltid henne det gällde, alltid hon som var mest i behov av förebilder. På sätt och vis förstod hon det, hon var inte lika bra som hon borde vara, som mamma tänkt sig" (ibid., 9).

När så mammans väninna Evelyn kommer på besök får Fredrika en "bekräftelse" på att det är något fel på henne.

- Sannerligen tror jag inte du har fått en liten tungus, Irma, sa hon plötsligt.

Mamma spärrade upp ögonen.

- Du sa ordet! sa hon. Jo, vi har nog också undrat vad det kan vara med henne...

De skrattade allihop – varför kunde Fredrika inte förstå, det var ju allvarliga saker det här, men det var väl för att de själva inte var tunguser. [...] Sedan för Evelyn tillbaka till Amerika. Efter sig lämnade hon 'en liten tungus'.

(Gripe, s. 17)

Med tungus avses en klumpig, feg och tystlåten person. "Diagnosen" görs av Evelyn som åtnjuter stor auktoritet i familjen eftersom hon är Irmas bästa vän och därtill universitetslärare i Amerika. För Fredrika blir tunguseriet därför likt en dom som hon måste avtjäna genom att byta personlighet. I denna inramning uppfattas klumpigheten, tystlåtenheten och blygheten som verkliga problem och inte som karaktärsdrag som kan förefalla naturliga för en tonåring. Pappan är däremot den enda i familjen som inte uppskattar Evelyn eller hennes besök men istället för att ifrågasätta väninnan drar han sig undan: "han var väldigt mycket borta medan hon var där. De hade visst litet svårt att prata med varann" (ibid., 16), förklarar berättaren och då tunguseriet fastställs som ett faktum konstaterar pappan enbart: "– Jojo, det är lätt att få en klick på sig, sa pappa – vad han nu menade med det" (ibid., 17). Pappans kritik mot Evelyn står att läsa mellan raderna även om han inte direkt försvarar sin dotter.

Det finns med andra ord flera schismer mellan karaktärerna såväl mellan mor och dotter som mellan Irma och Benkt som lämnas åt läsaren att uttolka. Det är, med hänvisning till Toijer-Nilsson (2000, 129), "ett själsligt spel" som Gripe engagerar läsaren i och som hävdar jag, bidrar till karaktärsbeskrivningens komplexitet i likhet med den subversiva ungdomsromanens som Reynolds diskuterar.

Även i Reuterswårds roman pågår ett psykologiskt spel mellan karaktärerna som problematiseras via den parallella berättelsen om dockskåpsfamiljen. De inbördes relationerna mellan familjemedlemmarna är svårt inflammerade vilket ofta enbart antyds mellan raderna. Det är ett vågat och komplicerat formspråk som Reuterswård driver och som sammanfaller väl med Reynolds beskrivning av den postmoderna normbrytande ungdomsromanen. Det djärva formspråket kommer till uttryck i växlingar i fokaliseringen ömsom mellan dottern och modern, ömsom mellan de olika dockskåpsfigurerna. Därtill markerar det extensiva bruket av indragna spalter dialoger och karaktärernas medvetandeflöde under dialoger.

I likhet med Irma i ...*ellen, dellen*... har den ordningsamma och städinriktade modern i *Flickan och dockskåpet*, stängt av alla känslkanaler till sina barn. Istället uppfattar hon barnen som tillfälliga besökare i hemmet: ”– Jag tror att jag har försökt vänja mej vid att inte betrakta er som min egendom, redan när ni föddes” (Reuterswård, s. 91) konstaterar hon under en dialog med den då redan vuxna protagonisten.

Den yngsta dottern är mest utsatt eftersom hon är den som mest längtar efter att bli sedd. Moderns kylighet ackompanjeras av en kvävande omsorg då hon tränger sig på den vuxna dottern med sina värderingar, råd och sin kritik. I ett kapitel som fokaliserar modern framträder hennes svartsjuka över makens otvungna relation till dottern:

Mamman känner hur det bränner till i mellangärdet när hon hör sin man på det mest naturliga sätt säga:

- Varför jag ringde... åh, min älskling för att jag ville höra din röst, om du har det bra... jo, då det kan jag visst det...

Det kuttrande, småsnackiga samtalet som inte vill något annat än dela med sig av kärlek fortsätter utan att någon av dem, flickan eller pappan, egentligen meddelar någonting.

(Reuterswård, s. 114)

Den indragna spalten efter makens replik skall förstås som moderns omdöme av relationen mellan far och dotter. Det är en tillit

modern avundas och mår illa av rent fysiskt då hon känner hur det bränner till i magen. Svartsjukan bottenar i den maktkamp mellan mor och dotter som börjar redan då flickan är liten och kulminerar då hon är vuxen. I centrum för denna kamp står moderns släktklenod, ett handgjort dockskåp. Det är omsorgsfullt inrett, genomtänkt i minsta detalj: ”Mor och far och släktingar trängdes i en salong där guld och rosafärgad siden glänste i kapp med takkronor och väggspeglar. Far har brun sportkostym i sträv tweed och hade keps fastklistrad på huvudet. Mor var i stor toalett” (ibid., 10). Enligt Vivi Edström (1984b, 88) blir dockskåpet en allegori för den borgerliga familjens instängdhet och förljugna atmosfär. Kritiken mot det borgerliga etablissemang är, skriver Edström (1984a, 39), ett uttryck för den samhällskritik och vänsterprägel som kännetecknar periodens samhällsklimat i stort och som reflekteras i ungdomslitteraturen.

Den parallella berättelsen om dockfamiljen låter förstå att protagonistens föräldrar lever ett kulissäktenskap som börjar krackelera då den yngsta dottern flyttar hemifrån. Ett kapitel som skildrar dockfruns liv antyder detta eftersom läsaren inte kan undgå att dra paralleller till protagonistens mor.

Jag har aldrig fått vara för mej själv. Har det inte varit för tjänstefolket så har den där tröga bocken jag är förmäld med gjort vad han har kunnat för att få mej ur gängorna. Vi har inte samma livsstil. Det visste jag från allra första början. Men vad hjälpte det att jag protesterade. Vi skulle in under samma tak. Det var så på den tiden. Man hade inte sin egen vilja.

(Reuterswärd, s. 105)

Av allt att döma har dockfrun, underförstått modern, inte gift sig av egen fri vilja och hänvisningen till maken som en ”bock” antyder otrohet. I ett kapitel skildras mycket riktigt hur protagonistens far en sommar förför familjens barnflicka då modern är bortrest. Modersporträttet i *Flickan och dockskåpet* signalerar därför en annorlunda komplexitet än den i ...*ellen, dellen...* eftersom moderns känslökyla synes vara en följd av ett olyckligt äktenskap som ingåtts av andra orsaker än kärlek och tillit. Att föräldrakaraktärer skildras så pass ingående och att föräldrars äktenskap skärskådas på ovan beskrivna sätt är, vågar jag hävda,

ovanligt för 1970-talets ungdomsroman. För att återknyta till Reynolds pekar karaktärs- och intrigbeskrivningen i ...*ellen, dellen...* och *Flickan och dockskäpet* istället på en komplexitet som utmanar den klichéfyllda motiv- och vuxenskildringen, det vill säga den av Sonja Svensson påtalade framställningen av föräldrakaraktärer i 1970-tales ungdomsroman ävensom den ställer krav på läsarens tolkningsförmåga.

Romanernas referenser till Laings tes om familjer som sjukdomsalstrande bidrar ytterligare till berättelsernas mångtydighet, och ger en anledning att spegla romanernas moderskaraktärer och familjedynamik mot laingska resonemang och synliggöra den intertextuella relationen till Laings verk. I motsats till ...*ellen, dellen...*, som inleds med ett citat ur Laings verk *Familjelivet* (1971) saknar Reuterswårds roman explicita hänvisningar till Laing men intrigen, familjekonstellationen och moderns roll har ändå föranlett Edström att tolka romanen som laingpåverkad i och med att författaren behandlar en ung flickas fångenskap i familjen ur ett socialpsykologiskt och djuppsykologiskt perspektiv (Edström 1984b, 87–88). Edström noterar att Reuterswård förefaller ha inspirerats av Laing även gällande andra ungdomsromaner som hon skrev under 1970-talet. Hit hör exempelvis Elisabet-trilogin i vilken modern framstår som en negativ förebild och kontrast mot vilken protagonisten söker sin väg och sin identitet (Vuorio 2016).

Laings möjliga inflytande på karaktärskonstruktion och relationsbildning skall dock inte tolkas som romanernas reservationslösa bekräftelse av hans teser utan snarare som författarnas intresse för den brittiske psykiatern som under en kort period fick bred spridning i Sverige, främst i kulturella sammanhang. Om denna motperspektivens tid då samhällets alla institutioner var satta under kritisk granskning skriver Anna Ohlsson (2008) i en avhandling om svensk psykiatridebatt i vilken hon ägnar ett helt kapitel åt Laings inflytande och reception i Sverige mellan åren 1968 och 1973⁴. Något överraskande diskuterar Ohlsson även de laingska influenserna i Gripes författarskap med hänvisningar till dennes ...*ellen, dellen...* och *Glastunneln* (1969), ett tema hon

4 Enligt Ohlsson (2008, 117–121) var antipsykiatern Laing en omdiskuterad person, en "poppsykiater", vars böcker diskuterades mer på dagstidningarnas kultursidor och i kulturtidskrifter än i medicinska tidskrifter.

återkommer till i uppsatsen "Från den heliga familjen till död åt familjen" (2010). Någon utförligare barnboksforskning kring den brittiske psykiaterns inflytande på periodens ungdomslitteratur har jag däremot inte funnit.

Att Laings idéer togs så väl emot i Sverige bottnar enligt Ohlsson (2010, 68) i den kritik mot familjen som tog fart redan i december 1965 då författaren Barbro Backberger i en artikel i *Dagens Nyheter* beskrev familjen som ett "utpressningsinstitut" i vilket familjemedlemmarna kunde driva varandra allt längre in i en "spiral av ångslan, defaitism, paranoia och asocialitet" (*Dagens Nyheter*, 24.12.1965). Tre år senare fick Laing stor synlighet i Sverige i och med en stort uppslagen intervju i *Bonniers Litterära Magasin* samt utgivningen av den svenska översättningen *Det kluvna jaget* (1968) av Laings debutbok *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness* (1960).

I *BLM*'s artikel exemplifierar Laing med en familj som enligt honom är mer problematisk än den individ i familjen som tillskrivits ett begynnande schizofrent tillstånd (Rasmusson & Zern 1968). Av de vuxna i denna familj pekade Laing ut modern som katalysatorn för problemen. I sin bok *Familjelivet* (1977) hänvisar Laing till Erving Goffman, en amerikansk professor i antropologi och sociologi, verksam under samma period som Laing: "Det tycks inte finnas någonting som mer effektivt kan göra en värld levande för en än just en annan människa, som med en blick, en gest, ett påpekande får hela den verklighet där man dväls åt skrumpna ihop" (Laing 1977, 17). Laing hävdar att dessa påtryckningsmekanismer finns internaliserade i familjen; för att kunna bevara sin egen inre värld kan en familjemedlem försöka påverka andra familjemedlemmars inre värld och således hålla familjestrukturen intakt (ibid.).

Tematiken i ...*ellen, dellen*... ligger delvis i linje med denna problematik. Irma låter nämligen förstå att Fredrikas personlighet utgör ett problem för hela familjen och att hon måste förändra sig för att passa in i familjen. Med laingsk terminologi hotar Fredrika familjestrukturen. Genom att kritisera dottern och jämföra henne med andra försöker Irma rädda familjen från kaos.

Omvandlingen sker efter att Irma köpt en kappa åt Fredrika, ett klädesplagg som dottern från första början avskyr.

Kunde mamma inte se att den här kappan plånade ut henne? Hon försvann ju i den! Säg mamma inte det? Nej då, hon tyckte tvärtom att kappan lyste upp Fredrika. Det fanns ingenting att göra, Fredrika gav upp, stod bara där och hängde, äntligen såg mamma hennes olyckliga min.

– Är det så att du hellre vill ha den gröna kanske?

Fredrika nickade trött. Hellre den än den röda i alla fall, tänkte hon, eftersom det tydligen inte gick att klara sig ifrån den där kappan...

(Gripe, s. 22)

För protagonisten blir kappan likt en tvångströja med vilken modern försöker radera ut det sista av dotterns egen personlighet. För dotterns röst, åsikter och i själva verket hela subjekt finns inget utrymme i detta klädbeslut. I intervjun för *BLM* hävdar Laing att föräldrar i schizofrenogena familjer handlar i all välmening men det som föräldrarna betraktar som kärlek och omsorg i själva verket är mental våldföring för att få barnen att anpassa sig till en viss typ av beteende. Detta destruktiva våld resulterar antingen i att barnet vägrar att anpassa sig och går under eller i att barnet till slut ger upp och fogar sig till maskinmässig lydnad. Med Laings ord: "I grunden är det en fråga om makt: tänk eller känn som vi annars måste vi behandla dig..." (Rasmusson & Zern 1968, 493). Med begreppet "behandla" avses i detta sammanhang psykiatrisk vård.

Strax efter köpet av kappan genomgår Fredrika sin personlighetsförvandling: "Efter den stunden blev hon en annan människa. Började gå och röra sig på ett nytt sätt, med mycket snabbare och effektivare rörelser. [...] Och framförallt förändrades hennes röst, det litet beslöjade, smått avsikkomna, som enerverade mamma så, försvann totalt." Irma tolkar förvandlingen som en bekräftelse på att dottern tagit sig samman och utbrister: "– Hon har äntligen vaknat!" (Gripe, s. 28) men det som enbart tillkännages läsaren är Fredrikas egen tolkning av förvandlingen som går ut på att: "förvandla sig till Sig Själv så att säga" (ibid.). Fredrika har visserligen fogat sig och bytt personlighet men det handlar inte om maskinmässig lydnad så som Laing formulerar det eftersom förvandlingen sker på hennes egna villkor. Än viktigare är upptäckten av den egna rösten som banar väg för det som sker senare i romanen, det vill säga motståndet mot Irmas metoder.

I *Flickan och dockskåpet* utlöser dotterns flytt hemifrån en kris för modern eftersom hon inser att hon håller på att förlora makten över dottern. Flickan däremot gläder sig över sitt första egna hem men märker att modern har svårt för att acceptera, än mindre glädjas över dotterns nyvunna frihet. I en diskussion om inredning försöker dottern utmana mamman i något som närmast utmynnar i en verbal maktkamp som förs i en tillkämpad vänlig ton.

- Du vet vi talade om gardiner till köket, mamma.
- Ja, jag sa att jag sett ett vitt tyg med mönster i väven som var så vackert, gick du dit?
- Nej, jag såg såna där färdiga lufter, eller vad det heter, i en affär på Fridhemsgatan och dom var skitbilliga, så jag tog dom.

Nu skall vi se hur mycket hon tål, tänker flickan.

- Så bra, svarar mamman kort. Då sparar jag lite pengar.
- Vad gör du med dina sparpengar, mamma?
- Jag tänkte skaffa en ny säng till ditt gamla rum, så jag behöver varje öre.

Där fick *jag* så näsan släpa, tänkte flickan och kan inte låta bli att le.

- Sää, skall du och pappa separera, skrattar hon.
- Nej, vi skall ha det som gästrum. (...)

Hon vinner, tänker flickan.

Fan, hon vinner igen.

(Reuterswärd, s. 35–36)

Det som skulle utmynna i dotterns triumf – att hon fattat ett självständigt beslut om gardiner – slås tillbaka då modern kontrar med att flickans rum skall omvandlas till gästrum, en nyhet som överrumplar dottern. Flickan upplever moderns parering som ett nedslag, som att modern vunnit igen och moderstrotset rinner ut i sanden. Referensen till Laings teori om föräldrars destruktiva våld ligger häri att modern inte kan acceptera flickans självständiga val och åsikter. Istället försöker hon underkuva dottern genom att låta påskina att flytten inte berört henne i någon större grad.

Maktförskjutning och subjektstillblivande

Den maktförskjutning som jag avslutningsvis argumenterar för kan, hävdar jag, relateras till Reynolds och den kategori av ungdomsskildringar där protagonister via olika slag av kreativa handlingar, som upptäckten av en egen skriftlig eller verbal röst, bemöter utmaningar eller besvikelser och tack vare dem kommer till makten utan att förlora den åt en vuxen auktoritet på slutet (Reynolds 2007, 82).

I *Flickan och dockskåpet* sammanfaller maktförskjutningen och dotterns subjektstillblivande då hon dristar sig till att konfrontera modern och ifrågasätta dennas avståndstagande och behov att styra dotterns liv. För samtidigt som modern betraktat sina fyra barn som självständiga människor och systematiskt distanserat sig från dem, har hon på andra sätt blandat sig i deras liv: ”... det är möjligt att du aldrig visat såna där vanliga äganderättskänslor mot oss, mamma. Men det var väldigt vad du härjade med vad vi trodde oss äga själva. ... Du skjuter mej ifrån dej, samtidigt som du på en massa sätt lägger dej i vad jag gör, hur jag gör, det jag gör och ifrågasätter dom, som jag gör det med” (Reuterswärd, s. 91–92), förklarar dottern sina känslor i ett försök att få modern att medge sitt motstridiga beteende.

Senare framkommer att modern i sitt styrbegär tagit modell av sin egen mor, dotterns mormor, en ”temperamentsfull” kvinna som på samma vis hunsat sin dotter (Reuterswärd, s. 99). När modern förklarar hur mormodern i tiderna bestämde var dottern skulle bo och hur hon skulle inreda sitt hem frågar flickan:

- Och det accepterade du utan vidare, att hon gjorde iordning ditt hem.
- Det skulle så vara, man flög inte ut ur boet... man satte sej bara på en gren lite längre ner under holken.
- När blev du din egen?
- Aldrig.

Hon nästan spottar ut ordet.

Rätar på ryggen och ser bort mot fönstret.

- Det är det jag försöker bli nu. Jag tänkte åtminstone att jag skulle pröva hur det kändes.

(Reuterswärd, s. 101)

Denna dialog sammanfattar kärnan i den smärtsamma relationen mellan mor och dotter. Dotterns frigörelse från barndomshemmet har följt ett annat manus än vad moderns i tiderna gjorde. Dotterns självständighet och trivsel i det egna hemmet får modern att inse sin egen bundenhet i de gamla familjebojorna. När det yngsta barnet flyttar ur boet, försöker hon frigöra sig genom att ”pröva” bli sin egen. Men den sent vunna friheten är svår att hantera vilket tar sig uttryck i en frenetisk utrensning av dotterns saker och omvandling av dennas rum. När dottern besöker sitt barndomshem finner hon sina saker nerpackade i lådor: ”Flickan stänger dörren med en smäll. Hon måste ha gjort om rummet på måndagen eller tisdagen, då jag inte kom hem. Hon raderade ut mej. Städade undan mej. Upphävde mej” (ibid., 48).

Samtidigt som dottern gläder sig över friheten upprörs hon av moderns ansträngning att rensa ut sitt barn ur hemmet. Förnekandet av barnet som subjekt som inleddes med förebräelserna gällande flickans lek med dockskåpet, när sin kulmen då flickan är vuxen genom ett upphävande av dottern som självständig subjekt.

Reuterswärd borrar djupt i en komplex mor-dotterrelation och visar med Vivi Edströms ord, ”hur problematisk friheten är. En total frigörelse är detsamma som icke-kärlek. Ett absolut icke-beroende är liktydigt med kyla” (Edström 1984b, 90). I Reuterswärd’s roman når dottern sin självständighet trots moderns kyla och avoghet men hon har heller inte stängt av känslkanalerna till sin mor utan vill få denna att erkänna sin saknad och sin upprördhet över att dottern lämnat boet.

Genom att konfrontera modern tvingar dottern denna att ifrågasätta tidigare normer och tänkesätt, inplanterade av föregående generation, flickans mormor. Denna fokusering på modern och dotterns önskan om att modern skall lyfta på sitt skyddsvärn och tillåta sig själv att älska sina barn, menar jag, avviker från ungdomsromanens konventionella mönster i vilka förälderns roll ofta

förblir statisk eller stereotyp, för att återknyta till Sonja Svensson (1977).⁵

I den upplösning som följer framhävs maktförskjutningen i och med att det är dottern som får modern att omvärdera sina principer och i själva verket, hela sitt liv: ” – Jag menar, säger flickan, och nu är hennes röst låg och mjuk – jag menar att jag tycker det är synd om dej att du inte tillät dej vilja äga dina barn... äga dom, hålla dom hårt intill dej... aldrig vilja släppa dom” (Reuterswärd, s. 94). Flickans insiktsfulla analys fungerar som en utsträckt hand och som en stilla förhoppning om att få moderns fasad att rämna och möjligen som en försäkran om att dottern kommer att stå vid moderns sida också i framtiden. Ställd inför detta framstår modern plötsligt som sårbar och svag: ” – Och jag som trodde jag var så duktig när jag inte hängde mej fast. Jag trodde ni ville ha det så. Att det skulle vara så” (Reuterswärd, s. 94). Insikten är nödvändig för den slutliga frigörelsen som skildras i romanens sista kapitel och som helt och hållet fokaliserar modern. De smärtsamma diskussionerna med flickan har fått henne att inse sin bundenhet i barndomsfamiljen, en bundenhet som symboliseras av dockskåpet.

Hon böjer sig ner och tar en sko... först en, men kastar den och väljer en annan med spetsig hård klack. Med den i handen går hon lös på dockskåpet.

Hon drämmer till de glasrutade dörrarna.

Hon hamrar på möbler och väggar.

Hon rafsar runt och sliter ut.

Hon knäcker nackar och utplånar deras förvånade ansikten.

Och bultar, bultar, bultar.

(Reuterswärd, s. 116)

Genom denna akt klipper flickans mor av det sista bandet till sin egen mor, släktklenoden som förhindrat henne att vara sin egen, en självständig vuxen individ.

5 Sonja Svensson (1977, 36) menar att det uppstått en obalans i personbeteckningen mellan unga och vuxna i samband med att ungdomsförfattarna i 1970-talsromanerna i en allt större utsträckning börjat identifiera sig med böckernas ungdomar.

Samtidigt som denna frigörelseakt innebär en tematisk beröringspunkt till 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi, skriver Reuterswärd in något som ofta saknas i kvinnolitteraturen, nämligen en försiktig optimism vad gäller mor-dotterrelationen. Den kvinnliga bekännelsens och självbiografins motiv återspeglar på olika sätt den diskurs som anlades av den nya kvinnorörelsen och som innebar att kvinnans reproduktionssfär skulle medvetandegöras och offentliggöras, skriver Sarrimo (2000, 98). Denna ”reproduktionssfär” som omfattade modern, familjen och äktenskapet blev en tacksam måltavla för upproret⁶. Maria Jönsson sammanfattar essensen i det motiv som går igen i nästan alla bekännelseromaner från sjuttioalet; mor-dotterproblematiken.

Mödrarna står ofta i centrum av texten, eller anas som en drivkraft att ta spjörn emot eller längta till. Berättarna lever egentligen föräldralösa, de saknar en modrande instans i sina liv, de blir inte bekräftade i sina identiteter. Som döttrar blir de ett hot mot mödrarna, i sin individualitet och jagkänsla strävar de mot andra mål.

(Jönsson 2006, 58)

Jönssons karakteristik av sjuttioalets mor-dotterrelation är intressant att jämföra med mor-dotterrelationen i ...*ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet*. Fredrika duger inte som hon är åt modern och byter identitet för att bli bekräftad. Modern i Reuterswärd roman upplever dotterns flytt hemifrån och självständighet som en kränkning – hon som levt hela sitt liv bunden av konventionerna avundas dotterns frihet och framtidsplaner men lyckas kanske till sist frigöra sig och bli sin egen.

Även Gripes roman avslutas i hoppfullhet för mor-dotterrelationen som bottenar i att Fredrikas individuationsprocess når sin kulmen. Det är då Fredrika hittar Laings bok *Familjelivet* bland Irmas böcker som hon börjar fundera över dynamiken i sin egen familj och kopplar ihop Laings teorier med den disharmoniska familjetillvaron.

6 Ebba Witt-Brattström (2014, 171–179) menar att det litterära modersupproret drivs till sin spets i Kerstin Thorvalds *Det mest förhjudna*. Romanen, i vilken gränsen mellan författarjaget och berättaren medvetet suddats ut, uppmärksammades stort inte minst på grund av den hätska dialog som Thorvall förde med sin egen mor i offentligheten.

I denna episod får det citat som inleder romanen sin förklaring. Citatet som lyder: "Något som man absolut inte väntar sig av en tennisboll är att den vet att den är en tennisboll" (Gripe, s. 5), är en referens till Laings fallstudie om en sjuttonårig flicka som visat symptom på tidig schizofreni. Tennisbollmetaforen syftar på flickans insikt om hur hon, uppvuxen i en familj präglad av ständiga konflikter mellan de vuxna, behandlats som en tennisboll som servats och smashats mellan de två lägren. Då de vuxna inte klarat av att kommunicera med varandra har de använt flickan som språkrör och budbärare. Hon har varit bollen i spelet.

Fredrika inser att metaforen även kunde gälla henne själv, syskonen och pappan. De har alla varit bollar i moderns maktspel där strävan varit att omforma familjemedlemmarna. Denna insikt blir ett led i frigörelseprocessen från modern. Fredrika funderar nämligen över hur mycket Irma själv förstått av tennisbollmetaforen: "Säkerligen alltihop – fast på Irmas sätt, med hennes överlägsna förstånd. Skulle det alls löna sig att prata med henne om den? Skulle det...? Varför gjorde hon inte det? Hade hon egentligen nånsin gett Irma en ärlig chans?" (Gripe, s. 159). Läsningen av Laings bok gör det möjligt för Fredrika att betrakta Irma ur ett nytt perspektiv. Kapitlet utmynnar i Fredrikas beslutsamhet att förändra sig själv och rädda tillbaka "det bästa av det gamla jaget" (ibid., 155). Hon är även redo att konfrontera Irma, som människa och mamma.

Detta sker efter att hon gjort sig av med den gröna kappan, som hon med galge och allt, fäster som ett segel på en flotte: "Där i vattenvirvlarna försvann den gröna kappan! Det var otäckt men nödvändigt" (Gripe, s. 170). När hon återvänder hem hör hon Irmas ensamma steg eka därinne: "Och Fredrika ropade: – Hör du vad jag säger! Du ska bli min mamma nu igen! ... – Jag tänker tvinga dej till det ska du få se! – Hörde du...?" Imperativen i citatet står som markörer för Fredrikas aktörskap; från att ha varit den svagaste länken i syskonskaran, formbar och utan egen vilja har hon utvecklats till en självständig individ, stark nog att ge Irma en chans.

Slutsats

I artikeln har jag fört en dialog med tidigare forskning, i synnerhet kring hur mor-dotterrelationen uttolkats. Med hjälp av begrepp som makt, röst och maktförskjutning har jag spårat en liknande rotation av makt samt omförhandling av konventionella familjemönster som de Reynolds diskuterar. Slutscenen i ...*ellen, dellen*... antyder att Fredrika slutligen vågar ifrågasätta Irma och att hon heller inte tänker låta sig kuvas på nytt. I *Flickan och dockskåpet* blir flickans kritik en katalysator för moderns frigörelse inte bara från det modersförtyck hon levt under sedan sin barndom utan även, möjligtvis, från ett kvävande äktenskap. Gripes och Reuterswårds romaner uppmuntrar därmed läsaren till att betrakta auktoriteter och familjemönster ur nya perspektiv samtidigt som tematiken och en komplex karaktärsbeskrivning ställer krav på tolkningsförmågan. Vuxenskildringen i dessa romaner motsvarar, menar jag, därmed inte den banala vuxengestaltning som hävdats karaktärisera 1970-talets ungdomsroman.

Denna syn förstärks av den omdefiniering av moderskapet som äger rum i berättelserna. I ...*ellen, dellen*... i och med att Irma skall tvingas bli en mamma igen, i *Flickan och dockskåpet* i form av att dottern uppmuntrar modern att vara en mor på sina egna villkor. Artikelns rubrik "Hon har äntligen vaknat!" gäller därför lika mycket protagonisterna som mödrarna i termer av frigörelse och förändring.

De idémässiga influenserna visavi Laing är tydliga vad gäller tanken om familjen som källa till psykiskt illamående och problematiska relationer mellan familjemedlemmarna. De intertextuella kopplingarna till Laing bidrar till en innehållsmässig komplexitet som utmanar läsningen samtidigt som Gripe och Reuterswård skriver fram sina egna svar på de svåra familjesituationerna. De lösningar som romanerna utmynnar i tolkar jag nämligen som alternativ till den pessimism som verkar genomsyra Laings resonemang om familjen som samlevnadsform. I ...*ellen, dellen*... vill Fredrika förena sin familj på sikt och rädda tillbaka de bästa sidorna i sitt gamla jag, det vill säga den person hon var innan personlighetsförvandlingen. I Reuterswård roman genomsådär flickan sin mors sorg. Syftet med de smärtsamma konfrontationerna

blir att få modern att bejaka sin dotter och tillåta sig att visa sin moderskärlek.

Döttrarnas engagemang och vilja att forma om den negativa familjedynamiken korresponderar därmed även med det negativa modersmotivet i den samtida kvinnolitteraturen men inte som en bekräftande tes utan snarare som ett alternativ och som en uppmaning till att konfrontera och söka en utväg ur moderskonflikten – tillsammans med modern.

Litteratur

- Alston, Ann (2008): *The Family in English Children's Literature*, New York & London: Routledge
- Backberger, Barbro (1965): "Från den heliga familjen till död åt familjen", *Dagens Nyheter*, 24 december
- Beauvais, Clémentine (2016): *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*, Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company
- Britten, Adrielle (2014): "The family and adolescent wellbeing: alternative models of adolescent growth in the novels of Judith Clarke", *International research in children's literature* 7:2, s. 165–179
- Edström, Vivi (1984a): "Värderingar i ungdomslitteraturen", i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, red. Vivi Edström och Kristin Hallberg. Stockholm: Liber Förlag, s. 11–51
- Edström, Vivi (1984b): "Fångenskapssymboler", i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, s. 67–96.
- Fagerström, Gudrun (1977): *Maria Gripe, hennes verk och hennes läsare*, Stockholm: Bonnier
- Furuland, Lars, Ørvig, Mary & Svensson, Sonja (1994): *Ord och bilder för barn och ungdom III. Ungdomslitteraturen*, Stockholm: Rabén & Sjögren
- Gripe, Maria (1974): *...ellen, dellen...*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag
- Jönsson, Maria (2006): *Som en byracka. Självbiografi, estetik och politik i Agneta Klingspors författarskap*, Umeå: Bokförlaget h:ström – Text & Kultur, [diss.]

- Jönsson, Maria (2015): *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalls författarskap*, Lund: Ellerström
- Kriström, AnnaKarin (2008): *De gränslösa böckerna. Om Hans Alfredson och Barbro Lindgren i 60- och 70-talens allälderslitteratur*, Stockholm: Eriksson & Lindgren
- Kåreland, Lena (2009): *Inga gåbortsföremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 1970-talens Sverige*, Göteborg: Makadam
- Kärrholm, Sara (2012): "Barnkulturen och det stora slaget om verkligheten. Värden och värderingar i tidskriften Ord & Bild under 1970-talet", i *Barnlitteraturens värden och värderingar*, red. Sara Kärrholm & Paul Tenngart, Lund: Studentlitteratur, s. 103–118
- Laing, R. D. (1960): *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*, London: Penguin Books
- Laing, R. D. (1977): *Familjelivet*, Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts
- Lundqvist, Ulla (1994): *Tradition och förnyelse. Svensk ungdomsbok från sextiotial till nittiotial*, Stockholm: Rabén & Sjögren
- Mai, Anne-Marie (2016): "Litteraturens många kön – om nordisk kvinnolitteratur under de första decennierna av 2000-talet", webbplatsen för Nordisk Kvinnolitteraturhistoria, <https://nordicwomensliterature.net/se> <https://nordicwomensliterature.net/se/om-det-tryckta-verket/litteraturens-manga-kon/>. [hämtat 31.1.2018]
- Matthis, Irène (1992): *Det omedvetnas arkeologi*, Stockholm: Natur och Kultur
- Nikolajeva, Maria (2010): *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*, New York and London: Routledge. Taylor & Francis Group
- Nordisk kvinnolitteraturhistoria* band 1–5, 1993–1998, red. Elisabeth Møller Jensen, Malmö: Bra Böcker
- Ohlsson, Anna (2010): "Från den heliga familjen till död åt familjen", i *Barnets familjer ur barnkulturella perspektiv*, Stockholm: Skrift utgiven av Centrum för barnkulturforskning, s. 67–71
- Ohlsson, Anna (2008): *Myt och manipulation. Radikal psykiatrikritik i svensk offentlig idédebatt 1968–1973*, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis [diss.]

- Rasmusson, Torkel & Zern, Leif (1968): "Schizofrenin och samhället; en intervju med R.D. Laing", *Bonniers Litterära Magasin*, 37:7, s. 493–501
- Reuterswärd, Maud (1979): *Flickan och dockskåpet*, Stockholm: Bonniers Junior Förlag Ab
- Reynolds, Kimberley (2007): *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*, Hampshire & New York: Palgrave Macmillan
- Sarrimo, Cristine (2000): *När det personliga blev politiskt*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion [diss.]
- Svensson, Sonja (1977): "Ett släkte för sig. Om åldersbarriärer i den svenska ungdomsboken 1950–1975", i *Kring den svenska ungdomsboken. Analys, debatt, handledning*, red. Ulla Lundqvist & Sonja Svensson, Stockholm: Natur och Kultur
- Thorvall, Kerstin (1965): "Bor alla barnboksförfattare i Tomtebolandet", *Expressen*, 29 juni
- Toijer-Nilsson, Ying (1978): *Berättelser för fria barn. Könroller i barnboken*, Stockholm: Stehag, Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet nr. 10
- Toijer-Nilsson, Ying (2000): *Skuggornas förtrogna. Om Maria Gripe*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet nr. 71
- Trites Seelinger, Roberta (1997): *Waking Sleeping Beauty. Feminist Voices in Children's Novels*, Iowa City: University of Iowa Press
- Trites Seelinger, Roberta (2000): *Disturbing the Universe. Power and Repression in Adolescent Literature*, Iowa City: University of Iowa Press
- Vuorio, Pia (2016): "Din frihet är nära kopplad till min egen." En feministisk psykoanalytisk läsning av emancipations- och modersmotiv i Maud Reuterswärd's Elisabettrilogi", i *Barnboken*, nr 29
- <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v39i0.254> [hämtat 5.1.2018]
- Westin, Boel (1996): "Mammor och omödrar. Modersbilder i barn- och ungdomslitteraturen", *Opsis Kalopsis*, 1996:2, s. 37–39
- Williams, Anna (1997): *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*, Örlinge: Gidlunds förlag
- Witt-Brattström, Ebba (2014): *Stå i bredd. 70-talets kvinnor, män och litteratur*, Stockholm: Norstedts förlag

Essäer

Demokratins bräcklighet

Jan Sundberg

I jakten på vad man kunde kalla demokratins idealtillstånd har statsvetare i decennier ägnat tid och kraft åt att utveckla teori- bildningen. Uppfattningarna går visserligen isär om vad som kan anses vara ett idealtillstånd. Å ena sidan har vi dem som försvarar det representativa systemet och å andra sidan dem som vurmar för direktdemokratiska inslag. Till den senare kategorin hör förutom den klassiska direktdemokratin med stämman även folkinitiativ, folkomröstning i dess olika varianter, deliberativ demokrati och de möjligheter som It-teknologin erbjuder när den är kopplad till olika direktdemokratiska metoder (Bennet och Segerberg 2013). Den representativa demokratin tillhör det traditionella med maktfördelning och maktutövning genom invalda parlamentariker som representerar folket. För många demokratiteoretiker är den traditionella representativa demokratin förlegad och har förliknats vid en tunn demokrati (Barber 2003; Premfors 2000). Kritik och diskussion hör vetenskapen till och så skall det vara. Jag väljer att

lyfta varningens finger därför att vår liberala demokrati är utsatt för ett reellt politiskt hot såväl externt som internt. Varför?

Den liberala demokratin anses vara den högsta formen av representativ demokrati. Den vilar på två pelare som utgör själva fundamentet till majoritetsdemokratier. Dessa är dock behäftade med många problem. Den ena pelaren består av den parlamentariska kedjan som består av väljare, allmänna val, parlament och regering där val hålls regelbundet och regeringen har parlamentets förtroende. Kriterierna för en demokrati är uppfyllda men samtidigt kan denna form av demokrati vändas till ett majoritetsförtryck av en eller flera minoriteter. Därtill är systemet inte skyddat mot att auktoritära krafter kan ta makten och avskaffa de uppnådda demokratiska fördelarna.

Den andra pelaren är avsedd att skydda medborgarna och andra utsatta från majoritetsdemokratis hegemoni. Konstitutionen finns till för att respektera rättsstatens principer om medborgarnas fri- och rättigheter samt skydd för minoriteter av olika slag. Därtill respekteras sådana internationella avtal såsom barnskyddskonventionen och flyktingkonventionen. När därtill de internationella konventionerna är inskrivna i konstitutionen ges de ett starkt juridiskt skydd. Den liberala demokratin skiljer sig från demokratier av lägre förädling genom sitt skydd av utsatta, respekt för mänskliga rättigheter, jämställdhet mellan kvinnor och män samt mekanismer som gör det svårt att montera ned rättsstaten.

Dessa två pelare är numera lika fundamentala för våra västerländska demokratier som att vi människor står på två ben. Väljer man att stå på ett ben är risken stor för att ramla omkull. Omvänt gäller samma om den ena pelaren välter; ja då raseras den liberala demokratin. Konstruktionen blir skakig om några eller någon av byggstenarna avlägsnas. Ett intrång i den liberala demokratis organisatoriska ramverk öppnar för fler intrång och minskad respekt för rättsstatens humana principer.

Bräcklighet med teoretiskt stöd

Med vad som kallas *political engineering* har statsvetare och jurister inom det statsrättsliga försökt eliminera möjligheterna för ett auktoritärt maktövertagande och förmildra konsekvenserna av dåligt styre. Lärdomar från Tyskland under 1930-talet skrämmer. Det nazistiska maktövertagandet av en visserligen instabil men fungerande demokrati visade sig vara möjlig utan folkmajoritetens stöd i val. Inom kort hade Tyskland förvandlats från demokrati till en auktoritär stat och från auktoritär till en totalitär stat inom några år. Det är här som *political engineering* kommer in i bilden genom spärrar i konstitutionen och hinder i valsystemet som avser att motverka hotet från extrema partier. Hinder och förbud står inte i samklang med demokratins frihetsideal och därför föranleder dylika åtgärder alltid debatt och svåra linjeval, vilket samtidigt öppnar möjligheter för sådana extrema rörelser med kunskap om hur korten skall läggas.

Alxeis de Toqueville kunde konstatera redan på 1840-talet hur benämningarna demokrati och demokratiskt styre leder till stor begreppsförvirring. Om inte begreppen är klart definierade och accepterade kommer folk att leva i en blandning av idéer som kan utnyttjas av demagoger och despoter. Demokratier är exponerade för despoter som drar nytta av systemets svagheter som folkets apati kan leda till (Tocqueville 1988, 690–695). Giovanni Sartori menar att fram till 1940-talet visste folk vad demokrati var för något och att de antingen gillade eller förkastade det. Idag hävdar alla att de gillar demokratin men de vet inte eller förstår inte vad det är. Vi lever i en tid av förvirrad demokrati där demokrati har flera betydelser och kan betyda nästan vad som helst (Sartori 1987, 3–6). Frågan är då om Tocquevilles farhågor om kommande despoter är verklighet eller fiktion?

Externt och internt demokratihot

Uppkomsten av vad man senare kom att kalla den nordiska modellen har sitt ursprung i krisuppgörelserna med början 1933. Den ekonomiska krisen och Hitlers maktövertagande var en potentiell

grogrund och smittohärd som kunde ha stjälpit de unga demokratierna i Norden. Under 1930-talet höll professor Skytteanum Axel Brusewitz ett seminarium i Uppsala om parlamentarismens tillstånd i Danmark, Finland, Norge och Sverige (Brusewitz 1935). Även om Axel Brusewitz var född i Finland var det Sven Lindman som åtog sig uppdraget att studera parlamentarismens tillstånd här. Detta skulle sedan bli hans doktorsavhandling (Lindman 1937). Vid ett seminarium i Ekenäs förmodligen 1982 ordnat av Svenska Litteratursällskapet i Finland fanns undertecknad och professor emeritus Sven Lindman på plats. Vi diskuterade våra gemensamma upplevelser under skilda tidsepoker av Skytteanum i Uppsala och då nämnde han Brusewitz seminarium. Uppenbarligen var det inte populärt bland samhällseliten att engagera sig för demokratin. Lindman berättade att deltagarna i seminariet blev kallade kommunister. Med detta ville han förmedla vilken stämningen var under 1930-talet. Det var sista gången jag träffade den gode statsvetaren Sven, han dog året därpå.

Enligt Samuel Huntington går demokratiseringsprocesserna i vågor och sedan tidigt 1970-tal är vi i en demokratiseringsfas (Huntington 1993). Grekland, Portugal och Spanien demokratiserades och på nittioalet tillkom flera demokratier efter Sovjetstatens sammanbrott. Nu anses drygt 40 procent av alla länder i världen vara demokratiska och det är i den riktningen vi blivit vana att tänka. Den trenden har stannat upp och frågan är om den har svängt.

I etablerade demokratier har högerpopulistiska partier fått inflytande och deras negativa form av nationalism har smittat av sig till andra partier som vill värna om sin popularitet. Med negativ nationalism avses att minoriteter och främmande folkgrupper blir utsatta för xenofobi på grund av avvikande religion, kultur, hudfärg och språk. Den andra demokratipelaren är sålunda föremål för dessa krafter som genom sin politik strävar att omtolka konstitutionen utan att ändra den. Det har visat sig vara lättare och snabbare att tänja på tolkningen av hur flyktingar och barn skall skyddas än att försöka förändra konstitutionen. I själva verket har det blivit salongsfärdigt inom det traditionellt borgerliga lägret att utpeka konstitutionen som ett hinder för effektiv maktutövning. Med detta avses att marknadsliberala krafter som går i bräschen

för att privatisera och bolagisera offentliga funktioner uppfattar konstitutionen som ett hinder. Kort sagt, man vill tumma på den liberala demokratins humana principer som är till för att skydda medborgaren och sådana som vistas inom landets gränser.

Frågan är om demokratin är ett diffust tillstånd för såväl högerpopulister som för de marknadsliberala som vill montera ned den offentliga administrationen och ersätta den med kommersiella alternativ i tron att verksamheten blir billigare och effektivare. Marknadskrafter kan inte ersätta offentlig omsorg utan att det uppstår grundläggande konflikter om medborgarskap kontra konsument, offentligt monopol kontra privatmonopol, skattefinansiering kontra vinstproducerande företag med bas i skatteparadis. Till detta kommer de dörrar som öppnas för korruption i dess olika former vid offertrundor och penningtransaktioner i gråzonen mellan det offentliga och privata. I frågor anknutna till detta lyser demokratiaspekten nästan helt med sin frånvaro.

Kommunistiska Kina blir en förebild

USA har framstått som den mäktigaste av alla demokratier och varit en förebild för andra stater genom kombinationen av ekonomisk framgång och demokratiskt styre. USA har levt länge på att landet gått i krig mot nazism och fascism under andra världskriget samt försvaret av mänskliga rättigheter och demokrati ute i världen. Så inte längre. Landet håller sakta men säkert på att förlora rollen som den ledande ekonomin ute i världen. Frågan är om detta även gäller landets aktiva roll i världspolitiken.

Valet av Donald Trump till USA:s president sände en chockvåg kring hela världen. USA skulle nu återfå sin storhet genom att stänga gränserna för invandring, bygga mur mot Mexiko samt säga upp handels- och miljöavtal. Kina framstår alltmer som den lyckade stormakten med sina enorma ekonomiska resurser. Kina tackar och tar emot när USA stänger sina gränser. Det är fritt fram för kineserna att utöka sitt ekonomiska och politiska inflytande i Latinamerika, Afrika och Asien. Redan nu använder sig Kina av ekonomisk påtryckning i avsikt att underminera en kritisk hållning mot landet. Vilket land vågar längre stå upp mot Kina och öppet

kritisera hur man behandlar sina minoriteter och oliktankande? En ny typ av finlandisering har vuxit fram där utsikter om ekonomiska fördelar stävjar kritiken och etablerar en osund självcensur.

I Kina tillåts kapitalismen florerar under givna föreskrifter och övervakning av kommunistpartiet. Det fria ordet är strängt under lupp, mänskliga rättigheter respekteras inte och minoriteter i landet är utsatta för hegemonisk kontroll och assimilering. De två pelare som utgör fundamentet för en liberal demokrati existerar inte i det kinesiska samhället. Enligt Freedom House tillhör Kina kategorin inte fria stater och är det land som mer än något annat förmått att manipulera och kontrollera internetbruket. Landet är en enpartistat där kommunistpartiet har all makt i sina händer och där ingen opposition är tillåten. Genom sina snabba framsteg har Kina blivit en ekonomisk supermakt som har resurser att investera förutom i Asien även i Afrika, Latinamerika och Europa. Mycket handlar om infrastruktur och åtskilliga europeiska och amerikanska bolag har köpts upp av kinesiska företag. Genom företagens statliga koppling kan regeringen styra en allt större del av världshandeln, inklusive teknologisk utveckling samt hamnar, järnvägar, landsvägar, gruvor och andra råvarukällor. Kina representerar en auktoritär modell som gett framgång och som lyfts fram som förebild för nationer som potentiellt kunde vara mogna för en demokratisering.

Varken Kina eller det militärt mäktiga Ryssland bryr sig om mänskliga rättigheter hemma eller utrikes. I deras ögon framstår demokratier som dekadenta och opålitliga. Den ryska motreaktionen går ut på att visa styrka och hårdhet mot de västliga kritikerna (Gebhardt 2017). Ryssland har med militära medel försvarat Basar al Assads grymma militärdiktatur i Syrien. Denna al Assad har förresten förlänats Finlands högsta förtjänsttecken 2009, det vill säga Kommendör med stora korset av Finlands Vita Ros orden med kedja. Kina skapar goodwill inte endast genom sina ekonomiska framgångar utan även med att markera frihandel och värn om miljön till skillnad från USA under Trumps regim. Inte nog med detta, Finland är tagen av en charmoftensiv från Kina i form av en gåva av två jättepandor. Våra affärsmän har kritiklöst svalt det kinesiska betet så länge det gett dem ekonomiska fördelar. Landets auktoritära kommunistiska styre uppfattas inte stå för

något negativt att orda om. I själva verket förstärker Kina sin militära kapacitet och tvekar inte att med våld utvidga sin territorialgräns i Sydkinesiska sjön där de uppför militäranläggningar på konstgjorda öar.

I själva verket leder investeringsverksamheten till ett ökat ekonomiskt beroende. I egenskap av en auktoritär stat kan Kina genom detta beroendeskap styra sitt politiska budskap där landet framstår som något av en mönsterstat. Med pengar kan vännar köpas och aktörer i demokratier som har en skev bild vad demokrati är för något köper lätt den centralstyrda kapitalismen som de uppfattar på något vis är demokratisk eftersom den producerat välfärd och rikedom åt utvalda. Seymour Martin Lipset hävdade redan för snart sextio år sedan att ekonomisk utveckling leder till demokrati och att rika länder sannolikt är demokratier, medan fattiga är det inte (Lipset 1960). Han har senare både fått medhåll och mothugg i forskningen men den allmänna uppfattningen verkar vara den att ekonomiskt välstånd skapar demokrati. Inga tecken tyder på det i Kina eller i det ekonomiskt framgångsrika men auktoritära Singapore, för att inte glömma de rika arabstaterna vid Persiska viken. Måhända måste denna teori revideras; mycket tyder på detta.

Det demokratiska skalet är tunt

EU är ett fredsprojekt och ställer höga demokratiska krav på inträde. I medlemslandet Ungern men även i Polen är man på god väg att nedmontera det man uppnått i demokratiskt styre och respekt för det rättsstatliga. Den andra pelaren som står för fri- och rättigheter har nedmonterats bit för bit. Frågan är även hur menligt det har satt spår i den första pelaren. Även grannen Tjeckien har vägrat ta emot flyktingar som flyr liv och hälsa i Syrien. Rumänien och Bulgarien är korrupta länder som uppfyller eller snarare uppfyllde demokratiska kriterier vid inträdet till EU men tillåter att minoriteter blir diskriminerade och flyktingar blir illa behandlade.

Omdömeslösa obildade nationalisterna kan vinna val nominerade av etablerade partier med att lova väljarna helt ogrundade vallöften. Valet av Donald Trump är ett exempel på detta. Det är lättare att mobilisera ett försvar för demokratin om valet står mellan två givna

alternativ. Verkligheten är inte sådan i våra västliga demokratier. Dels har vi högerpopulistiska partier vars politiska inflytande har smittat över till etablerade partier, dels har vi högerpopulistiska partier som ingår i en koalitionsregering såsom i Österrike eller är ett stödparti för en regeringskoalition. Partier tenderar att följa med opinionerna för att vinna framgång i val. Främlingsfientliga tongångar får snabbt genklang i etablerade partier, vilket är farligt med tanke på den liberala demokratins principer. Vi har hamnat i en gråzon där det är svårt att urskilja vem och vilka som utsätter den liberala demokratin för fara särskilt när samtliga parter svär trohet till demokratin.

Tilltron till demokratin är inte alltför stor i stater där demokratin inte är konsoliderad. Demokrati och ekonomisk framgång är nödvändigtvis inte beroende av varandra även om det finns kopplingar. Demokratier är inte heller bättre på att stävja korruption än andra system (Rothstein 2013, 16–34). Jakten på ekonomisk effektivitet inom det privata och offentliga ökar risken för korruption i dess olika former. Den offentliga sektorn anammar organisationsmodeller från näringslivet och vi medborgare/kommuninvånare blir snarare att betrakta som konsumenter. I nyblivna demokratier kan missnöjet växa sig stort när demokratin inte förmår avskaffa massarbetslösheten och saknar resurser att leverera välstånd. Demokratin är inte heller ett botemedel mot korruption och inte hindrar den heller tillväxten av ekonomiska klyftor mellan rika och fattiga. Avståndet mellan förväntningar och verklighet resulterar lätt i besvikelse som kan bli kontraproduktivt särskilt där andelen arga unga arbetslösa män är stor. I värsta fall likställs demokratin med kaos då alla kontrahenter ges rätt att organisera sig och högljutt ge uttryck för sina krav och preferenser.

It-teknologin kombinerat med jakten på ekonomisk effektivitet kan ge mervärde i dess olika former, men även uppenbara negativa följder för demokratin kan observeras. It-teknologin används av extrema nätverk för att radikaliseras och expandera. Genom att agera i det fördolda undgår man att tillföra något till det sociala kapitalet där folk med olika preferenser möts och diskuterar. Robert Putnam har upprepade gånger varnat för konsekvenserna om folk slutar tillhöra föreningar och umgås med folk från olika samhällsklasser och kulturer. Hans skräckexempel är att vi blir

individualister och föredrar att bowla själva utan sällskap (Putnam 2000). Enligt honom är en sådan utveckling farlig eftersom den kan undergräva demokratin som vilar på folkets deltagande.

Jämlikhet och solidaritet

Demokratierna har genomgått ett paradigmskifte genom att olika typer av federala lösningar har fått genklang såväl mellan stater som inom stater (Elazar 1996, 417–429). EU är bara ett exempel på ett förbund mellan stater medan krav på autonomi eller till och med självständighet inom stater har vuxit i omfång. Internt inom demokratier finns ett latent missnöje särskilt i multikulturella stater. Krav på självstyre är ett uttryck för en större förståelse och närhet i beslutsfattandet. I vissa fall har kraven övergått till självständighet om inte centralstaten förstått att handla klokt eller till öppen konflikt om parterna inte förmått diskutera i demokratisk anda. Här har det skett en utveckling genom att demokratier är öppna för förhandlingar och lösningar som gagnar båda parter. Studier visar att självstyrande regioner i regel har en bättre ekonomi än kärnstaten och även bättre än sådana regioner (forna kolonier) som blivit självständiga (Rezvani 2014). Även engagemanget för det demokratiska styret kan uppvisa skillnader mellan kärnstaten och den självstyrda regionen. Auktoritära stater tillåter inte regionalt självstyre förutom till namnet och krav på självstyre kväses effektivt med våld eller hot om våld.

Framväxten av högerpopulism och även vänsterpopulism tyder på att våra demokratier inte lyckats med att kanalisera missnöjet i sådana banor att det skulle ge konstruktiv utdelning i politikens utfall. Brexit är ett exempel på hur det kan gå och ett försvagat EU applåderas av Putin. Samtidigt visar detta på vilket inflytande det högerpopulistiska UKIP partiet haft på opinionerna i Storbritannien. Ett sådant parti behöver inte vara särskilt stort för att budskapet tas över av andra partier om de bedömer att det gagnar dem i kampen om väljarstödet. Det tragiska är att arbetarpartier med stolta anor om internationalism och solidaritet från det förgångna har vänt ryggen till sitt politiska arv. Dessvärre har de danska socialdemokraterna sällat sig till xenofobernas destruktiva

sällskap; övriga socialdemokratiska partier i Norden vet inte vilket ben de skall stå på i denna fråga.

John Stuart Mills ord från mitten av 1800-talet har inte förlorat i betydelse. Vi lär oss inte demokrati med att gå och rösta vart fjärde år menar han. Vi lär oss genom att delta i det lokala och ta ansvar samt konfronteras med olika människor och deras preferenser (Mill 1975). Att lära sig demokrati är som att gå i simskola. Det räcker inte med torrövningar på land, man skall ut i vattnet. Centralisering, professionalisering och bolagisering av offentliga tjänster har distanserat kommuninvånare från beslutsfattandet. På nationell nivå är avståndet betydligt längre. Antalet förtroendeuppdrag har minskat radikalt och uppdragen har övertagits av en mer professionaliserad grupp av politiker (Sundberg et al. 2011). Vi vet att folkligt deltagande i olika former befrämjar välstånd. Alexis de Tocqueville kunde visa det i New England i början av 1800-talet och Robert Putnam långt senare i sin jämförelse av södra och norra Italien (Tocqueville 1988; Putnam 1993). Frågan är hur långt kan man gå i professionaliseringen innan populisterna får vind i seglen hos frustrerade väljare. I varje händelse har den tröskeln redan överträtts.

Stein Rokkan myntade de bevingade orden ”röster räknas men resurserna avgör” (Rokkan 1987). Demokratier riskerar att tappa mark om auktoritära stater överträffar demokratier beträffande ekonomiska resurser. Här har vi en utmaning för vår nära framtid om hur balansera ekonomisk effektivitet med en upplyst, engagerad och empatisk demokrati. De nordiska länderna har klarat detta förut, jag litar på att så även skall ske framöver, även om jag här har framfört kritiska kommentarer. Vad som avses är att de ekonomiska klyftorna inte tillåts bli större, en återgång till ett förankrat folkstyre med en bred uppslutning och en robust välfärdsmodell som tryggar medborgarnas hälsa och välfärd. Respekten för våra medmänniskor oberoende av hudfärg, kultur eller kön får på inga villkor ifrågasättas. Därtill kan de nordiska länderna göra mer tillsammans för att höja kunskapsnivån och utarbeta en fungerande modell där välfärd och den liberala demokratin står i fokus.

Essän utgår från Jan Sundbergs avskedsföreläsning ”Demokratin bräcklighet” som han höll vid Helsingfors universitet 19.12.2017. Sundberg innehade

den svenskspråkiga professuren i allmän statslära vid statsvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet sedan 1994.

Referenser

- Barber, Benjamin (2003): *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*, Berkeley: University of California Press
- Bennett, Lance & Segerberg, Alexandra (2013): *The Logic of Connective Action. Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press
- Brusewitz, Axel (1935): ”Komparativ sammanfattning”, i *De nordiska ländernas statsråd. Studier över deras sociala sammansättning*, red. Axel Brusewitz. Uppsala: Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala IV
- Elazar, Daniel (1996): ”From Statism to Federalism: A Paradigm Shift”, *International Political Science Review* 17 4/1996
- Gebhardt, Miriam (2017): *När soldaterna kom. Våldtakterna mot tyska kvinnor vid andra världskrigets slut*, Stockholm: Karneval förlag
- Huntington, Samuel (1991): *The Third Wave. Democratization in the late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press
- Lindman, Sven (1937): *Parlamentarismens tillämpning i Finland*, Åbo: Acta Academiae Aboensis, Humaniora, Vol. XII, 1
- Lipset, Seymour Martin (1960): *Political Man. The Social Basis of Politics*, New York: Doubleday
- Mill, John Stuart (1975): *Three Essays. On Liberty, Representative Government. The Subjection of Women*, Oxford: Oxford University Press
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work. Civic Tradition in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster
- Premfors, Rune (2000): *Den starka demokratin*, Stockholm: Atlas
- Rezvani, David (2014): *Surpassing the Sovereign State. The Wealth, Self-Rule, and Security Advantages of Partially Independent Territories*, Oxford: Oxford University Press
- Rokkan, Stein (1987): *Stat, nasjon, klasse*, Oslo: Universitetsforlaget

- Rothstein, Bo (2013): "Conceptualizing QoG", i *Quality of Government and Corruption from a European Perspective*, eds. Nicholas Charron, Victor Lapuente & Bo Rothstein. Cheltenham: Edward Elgar
- Sartori, Giovanni (1987): *The Theory of Democracy Revisited. Part one: The Contemporary Debate*, Chatham: Chatham House Publishers
- Sundberg, Jan, Sjöblom, Stefan & Wörlund, Ingemar (2011): *Kommunala folkhemmet. Uppbyggnad, de gyllene åren, nedmontering*, Stockholm: Santérus Academic Press
- de Tocqueville, Alexis (1988): *Democracy in America*, New York: Harper & Row

Femtio år inom och för fredsforskningen. Samtal med Peter Wallensteen

Unto Vesa

Fredsforskningen har starka rötter i alla nordiska länder sedan 1960-talet, och Norden fortsätter att vara ett av forskningens viktigaste områden i världen. Professor emeritus Peter Wallensteen vid Uppsala universitet är en av de främsta fredsforskarna i Norden och har varit aktiv inom fredsforskningen i över femtio års tid. Därför är han i särskilt god position att analysera fredsforskningens utveckling och påverkan i dagens värld. Denna essä utgör en diskussion mellan Wallensteen och mig, emeritusforskare Unto Vesa vid Tammerfors universitets freds- och konfliktforskningsinstitutet, som också har en lång bakgrund inom i fredsforskning. Här återges den epostdiskussion vi förde där jag intervjuade Wallensteen om hans arbete och hans synpunkter gällande fredsforskning och världspolitiken överlag.

UV: Peter, Du har varit med i fredsforskningen – eller fredsforskningsrörelsen såsom Håkan Wiberg brukade säga – i fem decennier. Hur skulle Du karakterisera fredsforskningens utveckling? Vad har blivit kvar av den ursprungliga idén eller de ursprungliga värdena, och vad har kanske förändrats?

PW: Jag var med när det första fredsforskningsseminariet inleddes i Uppsala 1966. Det var ett helt nytt koncept och för min del fick det verklig innebörd när jag (och min dåvarande fästmo, nu hustru Lena) kom till fredsforskningsinstitutet i Oslo, PRIO (The Peace Research Institute Oslo), våren 1967. De ursprungliga tankarna handlade om att bedriva forskning med det bästa av modern metodologi och samtidigt vara av stor samhällsrelevans. De metoder som var nya, till exempel systemteori, beteendeforskning, spelteori, matematik och statistik skulle användas för att bidra till att lösa de problem som världen stod inför, till exempel det kalla kriget, kapprustningen och risken för kärnvapenkrig likaväl som att få slut på kriget i Vietnam. Det var en tro på förnuft, logik och framtid. Idag återfinns detta i form av stora databaser (inklusive Uppsala konfliktprogram), nya teorier (tidigare neomarxism, idag feminism) och nya metoder (såväl kvantitativa som komparativa metoder). Dessvärre finns många av samhällsfrågorna kvar, inte minst farorna med kärnvapen och de som kommer ur utbredd fattigdom. En del har förvärrats, till exempel när det gäller ojämlikhet, migration och klimathot. Det kalla krigets hotfulla polarisering har nu ersatts av ett stormaktsagerande som är alltför traditionellt för att inge säkerhet.

UV: Särskilt i början var Johan Galtungs inflytande inom den nordiska fredsforskningen och senare överallt i världen enorm. Vad tänker Du nuförtiden om hans idéer och hur de har utvecklats senare? Var ser Du skillnader mellan hans *approach* och till exempel den amerikanska konfliktforskningen? Det fanns många riktningar inom amerikansk forskning, och vi uppskattade båda – och många andra – till exempel Karl W. Deutschs teorier och bidrag.

PW: Galtung förde med sig en rad tankegodar från olika amerikanska forskare, inte minst sociologer (som Parsons och Kuper), statsvetare (som Deutsch, Russett och Singer), spelteoretiker (Rapoport) och psykologer (Kelman) där många också kom till Oslo. Det gör att det inte har funnits någon nationellt baserad skillnad mellan till exempel amerikansk och skandinavisk forskning. Det finns andra distinktioner än de intellektuella. Galtungs kreativitet stimulerade unga forskare och många har fortsatt i den riktning som han då angav. Hans innovativa term ”strukturellt våld” har vunnit anklag globalt men gjorde också fredsforskningens agenda

bredare, för att inte säga mer diffus. Lösningen är att olika miljöer utvecklar olika ansatser som tillsammans bidrar till att skärskåda fredsproblemen från olika vinklar.

UV: På sextioalet hade Galtung en mycket stark strukturell betoning i många av sina ”delteorier”. Din avhandling *Structure and War* tillhör också den perioden och till exempel i vår studie med Raimo Väyrynen om utvecklingen av det nordiska systemet 1920–1970 utvecklade eller skildrade vi sex olika modeller om förhållanden mellan *topdogs* och *underdogs*, det vill säga mellan de nordiska länderna visavi stormakterna. Vad tänker Du nuförtiden om den strukturella riktningen? Är den lika värdefull och relevant nu som tidigare, eller har man kanske förlorat den i senare freds forskning?

PW: Den strukturella ansatsen har definitivt varit givande och stimulerat mycket forskning. Den tidigare betoningen enbart på aktörers beteende var otillräcklig då och fortsätter att vara det. Om inte maktförhållanden, strukturer och historiska dimensioner tas med blir inte analysen relevant. Det gäller maktfördelningen inom det globala systemet likaväl som inom stater och patriarkala förhållanden. Poängen är att maktförhållanden skärskådas kritiskt för att man ska kunna minimera deras betydelse. Många av de tankeskolor som kallar sig själva ”realistiska” fascinerar av makt och vill använda den för egna eller nationella intressen. Det gäller hela tiden att ha en kritisk distans till makt och inse de faror maktutövning alltid innehåller.

UV: Under många decennier från och med sextioalet fanns ett nära samarbete mellan nordiska forskare och Nordiska samarbetskommittén för internationell politik. Freds- och konfliktforskning spelade även en viktig roll, särskilt när det gällde de roterande nordiska freds forskningskonferenserna. Du tog del i de flesta, från 1968 till den – hittills – sista, som PRIO organiserade med ett kinesiskt institut i Beijing. Också de fyra konferenserna före Beijing ordnades utanför Norden – tre i Baltikum och en i St. Petersburg – dock med PRIO:s, Uppsalas, COPRI:s och TAPRI:s stöd. Hur evaluerar Du konferensserien? Har man nu förlorat någonting i det nordiska samarbetet?

PW: Jag saknar den nordiska ansatsen. Den var viktig för freds forskningen i Norden och det finns fortfarande ett behov av

detta utbyte. Kanske mer idag är tidigare, eftersom våra nordiska samhällen utvecklas åt markant olika håll. Det uppstår ständigt missförstånd inom den nordiska ramen. EU-samarbetet har tagit över och tar så mycket tid för förvaltningar, forskare och tänkare att resten av världen riskera att försvinna. International Studies Association, med bas i Nordamerika, är nu en mer betydelsefull mötesplats även för de nordiska forskarna. Det finns en tradition av möten på dessa konferenser mellan till exempel PRIO och Uppsala. Att den nordiska samarbetskommittén lades ner är fortfarande ett oförläpligt missgrepp mot ett fungerande utbyte och där ingen officiellt sanktionerad ersättning uppstått.

UV: Vi kan också diskutera SIPRI:s (Stockholm International Peace Research Institute) roll. Det var Tage Erlanders idé att hylla Sveriges 150 år utan krig genom att grunda SIPRI, och nu har SIPRI redan en över femtio år värdefull historia. Institutet har tidvis inte varit aktivt inom de nordiska kretsarna, men betonat sin internationella eller globala roll. Institutionen för freds- och konfliktforskning vid Uppsala universitet har sedan många år ett nära samarbete med SIPRI, då ni genom ert konfliktdataprosjekt producerar material om pågående krig och trender för SIPRI:s årsbok. Hur uppskattar Du SIPRI och dess årsbok samt dess roll i världen?

PW: Årsboken satte SIPRI på världskartan och ger fortfarande gott renommé åt institutet, samtidigt som institutet har haft svårt att utveckla ett andra ben att stå på. Olika ansatser har prövats genom åren, men inget har givit samma stadga och långsiktighet som rapporteringen kring militärutgifter och vapenhandel. För Uppsala-institutionen och för konfliktdataprogrammet var det tidiga samarbetet med SIPRI viktigt. Det inleddes 1987 och har nu avslutats av SIPRI. Förhoppningsvis ersätts det av andra samarbeten. SIPRI har en viktig internationell roll men mycket mindre betydelse för den forskning som pågår i Sverige. Det har funnits ansatser från SIPRI att bryta sig ur denna kokong. Ett är det årliga Stockholm Forum som involverar flera miljöer i regionen.

UV: En central idé bakom SIPRI Yearbook har ju varit att genom att samla och analysera rustning- och nedrustningsdata kan man hjälpa små länder, särskilt u-länder och NGO:s till exempel i FN och i andra förhandlingar. De stora har i alla fall all

relevant information till förfogande. Tycker Du att den här idén är valid och relevant?

PW: Det var de tankar som formulerades av Sveriges dåvarande ambassadör för nedrustning, Alva Myrdal sedan hon deltagit i de första Pugwash-konferenserna. Det fanns ett behov av oberoende, kritisk och allsidig information kring rustningsutvecklingen. Det fortsätter att vara relevant och SIPRI utgör en auktoritativ källa. Även stormakter tar till sig vad SIPRI säger. 2017 års Nobelpris till ICAN (International Campaign to Abolish Nuclear Weapons) har givits till en gruppering fredsrörelser som kunnat dra nytta av SIPRI:s expertis, även om de kanske dragit andra slutsatser än SIPRI, genom sitt helhjärtade stöd till förbudet mot kärnvapen.

UV: Då vi nu diskuterar FN och mellanstatliga förhandlingar, låt oss diskutera några synpunkter om FN. Professuren i Uppsala uppkallades efter Dag Hammarskjöld och Hammarskjöld anses ofta ha varit den bästa eller starkaste generalsekreteraren. Vad tänker Du om hans arv och om FN:s nuvarande ställning och utmaningar? Alla tycker att en FN-reform skulle vara nyttig och nödvändig även om den är nästan omöjlig, i varje fall gällande förändringar i FN-stadgan.

PW: Det är ett mäktigt arv. För min del har det förstärkt behovet av en fredsforskning som också är relevant. Det har gjorts att FN-systemet blivit en naturlig målgrupp för våra resultat. En förhoppning har varit att de skulle kunna fångas upp i FN-sekretariatets verksamhet. Den bild av FN och den internationella ämbetsmannen som autonoma aktörer bortanför eller ovanför staterna har emellertid fått många törnar. Staterna är fortfarande avgörande aktörer när det gäller användning av våld och när våld ska upphöra. De begränsar vilken typ av fred som är möjlig. FN är ett system av stater där befolkningarnas direkta inflytande är begränsat. Mindre än hälften av världens stater är demokratier, vilket ytterligare begränsar deras inflytande. Olika påverkansgrupper har dock haft inflytande över världens agenda. Kvinnorörelser har fått säkerhetsrådet att ha årliga möten kring genderfrågor. Miljörelser har drivit fram klimatavtal. Det talar för att det borde finnas ytterligare en kammare i FN-systemet, någon typ av folklig representation. Om säkerhetsrådet dessutom utökades med 5–10 platser och vetorätten gjordes om till en fråga om ett

kvalificerat majoritetsbeslut så skulle FN-systemets legitimitet och effektivitet ökas.

UV: Vår kollega Chadwick Alger framhävde alltid att det gäller att inte bara fokusera på FN i New York, utan att hela FN-systemet måste tas i beaktande. Just nu verkar det som om Trump-administrationen ifrågasätter hela det multilaterala systemet på många nivåer, eller hur?

PW: Trump-regeringen använder FN-systemet på ett snävare sätt än sina företrädare. Det föreligger inte en vision om en världsordning där FN ges en särskild roll byggd på en gemensam strävan efter fred. Istället är FN endast ett av flera möjliga maktsystem där USA:s intressen ska förverkligas. Så länge det gynnar USA används det, när det går USA emot måste det kritiseras, ”reformas” eller bestraffas. Det innebär att det just nu inte föreligger ett bra läge för reformer som kan stärka FN. Snarare finns en risk att förändringsförslag används för att försvaga och marginalisera systemet.

UV: Jag skulle nu vilja ställa frågor om två problemområden som har varit centrala i dina projekt. Låt oss börja med sanktioner. Redan på sextioalet analyserade Du internationella sanktioner, deras syfte och problem, och nu har Du igen systematiskt analyserat samma problematik. Hur ser det ut nu? Vad har förändrats? Hur mycket betyder det att sanktionerna legitimeras av FN? Hur är det med unilaterala eller statsgrupperingars sanktioner mot varandra?

PW: Det är en spännande utveckling. Ursprungligen blev jag intresserad av sanktioner eftersom jag som gymnasist var med i konsumentbojkotten mot Sydafrika efter Sharville-massakern 1960. En hel generation i Sverige engagerades mot Sydafrikas apartheidsystem sedan dess. Sedan införde Storbritannien sanktioner mot Sydrhodesia 1965 och det verkade inte fungera som vi tänkt. Galtung kom hem från landet och berättade att den vita regimen stärkts, inte försvagats.

Det var oväntat och frågan var om sanktioner alltid fungerade på detta sätt. Han bjöd in mig och Lena att arbeta med detta på PRIO. Det visade sig snart vara så: sanktionerna var inte så effektiva som jag hoppats. Det jag och Galtung sökte efter var ett verkningsfullt icke-väpnat alternativ till militära interventioner.

Jag försökte dock ringa in villkoren för att sanktioner skulle leda till att en regering ändrade hållning: en stark intern opposition och betydande internationell isolering.

Sedan har frågan följt mig. 2001 fick jag uppdrag från UD att se om vi skulle kunna förbättra sanktionernas effektivitet. FN hade börjat använda riktade sanktioner, det vill säga det gällde inte längre att isolera ett helt land. Istället skulle sanktioner riktas mot vissa individer och vissa nyckelprodukter. Det var en bra slutsats. I vår rapport till säkerhetsrådet 2003 kunde vi visa hur effektiviteten kunde ökas. Men fortfarande kräver sanktioner kompletterande åtgärder för att det ska bli förändringar, till exempel internationella förhandlingar. Ett framgångsrikt exempel är FN-sanktionerna mot Iran som handlade om att hindra landets kärnenergiprogram från att också producera kärnvapen. De riktades mot vissa ledare och vissa sektorer. Det påverkade ändå hela landets ekonomi men utan de förödande effekter för befolkningen som uppstått i grannlandet Irak 10 år tidigare. Ett utförligt och kontrollerbart avtal ingicks 2015 och FN-sanktionerna upphävdes.

I alla sanktionsfall är den internationella uppslutningen viktig och det är bara FN som kan ge denna globala legitimitet. I Iran-fallet fungerade detta, inte minst eftersom valen resulterat i en mer modererad regering i landet.

UV: Och det andra området där Du varit aktiv både i dina projekt och också på den praktiska nivån: fredsförmedlingar. Kan Du berätta om de båda?

PW: För min del började det med en roll i en väpnad konflikt i Papua Nya Guinea (PNG) som gällde ön Bougainville. Det var redan 1990. En rik koppargruva gav inkomster till landet i stort men många invånare på ön förlorade mark och utkomst. Det ledde till ett uppror och jag blev kontaktad av en ”think-tank” som skapats på PNG-universitetets filial på ön. Jag kunde hålla samtal både med premiärministern och den militära gerillaledaren. Det resulterade i det första avtalet mellan regeringen och gerillagruppern. Vapenstilleståndet höll några månader men de tankar som vi utvecklade om öns självstyre blev användbara. Jag berättade bland annat om Ålands ställning, något som intresserade båda sidor. Det dröjde mer än tio år innan ett avtal om just autonomi kom till. Det

finns nu och det kommer också att bli en folkomröstning 2019 om ön ska vara fortsatt autonom eller bli självständig.

Detta uppdrag resulterade i flera liknande insatser till mig och kolleger på institutionen. En är Kjell-Åke Nordquist som nu är chef för Ålands fredsinstitut. Jag kunde se att vårt kunnande faktiskt var användbart i praktiska situationer. År 2016 kom jag och Isak Svensson ut med en bok som handlar om fredsmäklare från de nordiska staterna, *Fredens diplomater*. Vi har identifierat 47 officiella uppdrag allt sedan Folke Bernadottes insatser 1948 till Martti Ahtisaaris Nobelpris 2008 och dessutom de många norska engagemangen. Det är en unik internationell erfarenhet som dessutom varit ganska framgångsrik. Nordiska medlare har bidragit till elva fredsavtal, vilket man får säga är ett gott betyg.

UV: FN-frågor, fredsfrämjande, sanktioner och nedrustningsförhandlingar är alla exempel på problem där man kan föreställa sig att fredsforskningen kunde ha inflytande eller spela en viktig roll? Vad tänker Du om det?

PW: Ja, vi kan påverka i vår roll som fredsforskare. Vår kunskap är användbar till exempel för staters agerande i FN och EU. Om den faktiskt kommer till användning beror dock på regeringar, ministrar och deras rådgivare. Mycket av det vi gör är också värdefullt för civilsamhället, inte minst fredsföreningar. De använder våra resultat i kampanjer. Många både i regeringskanslier och rörelser har varit studenter hos oss. Det är dock en viktig skillnad. Forskare är sällan bra på att driva politiska frågor. De kan sin forskning och sin undervisning. Flera borde vara ute i samhället och berätta om den. Men att utforma krav som kan fungera som beslut i riksdag, regering, EU eller FN är en annan sak. Det blir en arbetsfördelning som gynnar båda: fredsforskare gör sitt, civilsamhälle och regeringsmakt gör sitt. Forskningen måste värna om sitt oberoende, men samtidigt är det just denna integritet som gör resultaten trovärdiga. Jag kan vara med och utforma krav på förändringar av Sveriges politik men är då mån om att jag kan basera mitt ställningstagande på forskningsresultat, om jag ska kunna hänvisa till min ställning som professor.

UV: Om vi ännu går tillbaka till den nordiska fredsforskningsmiljön: Du har haft nära förhållanden till den finska forskarkåren, och Du har deltagit i många finsk-svenska och nordiska projekt.

Ditt första föreläsningsbesök till Tammerfors universitet var på hösten 1970, och vi träffades för första gången redan på hösten 1967 i Göteborg. Jag vill fråga dig om din uppfattning om den här samarbetstraditionen, och kanske även mer allmänt hur Du ser på förhållandet mellan Sverige och Finland. I den offentliga debatten poängteras just nu värdet av det försvarspolitiska samarbetet, men jag anser att nästan alla andra nivåer är viktigare och djupare. Och ännu en fråga då Finland nu firar 100-års självständighet, och vårt land var en del av Sverige i över sjuhundra år: hur uppfattar Du eller hur uppfattar man Finland i dagens Sverige?

PW: För min del var de tidiga kontakterna med fredsforskningsmiljöerna i Finland viktiga, inte minst med gruppen kring TAPRI. Jag är glad att de har fortsatt. Under det kalla kriget var det kanske naturligare med samarbeten eftersom båda länderna var alliansfria. Det fanns också en gemensam övergripande fråga: att bidra till avspänning och minska risken för kärnvapenkrig mellan Öst och Väst.

Idag är bilden mer komplicerad med ländernas medlemskap i EU och de officiella önskemålen om nära kontakter med NATO samtidigt som Ryssland ändrat. Landet var länge inte samma starka hot som tidigare när Baltikum, Polen och Östtyskland var en del av dess välde. Vad som skett sedan 2014 har varit oroväckande. Den olagliga ockupationen av Krim och inblandningen i östra Ukraina bryter mot de avtal som Ryssland gått med på. Ett exempel är att Ukraina lämnade ifrån sig kärnvapen i utbyte mot garantier för landets territoriella integritet. Ett Ryssland som inte håller överenskommelser ökar spänningen och det kan vi också se i Östersjöområdet.

En slutsats är att ett närmare samarbete mellan Sverige och Finland är bra för freden i detta område. Som fredsforskare är det bra att vi utbyter tankar och perspektiv. Jag ser gärna ett fördjupat samarbete när Finland nu går in på sitt andra sekel som självständigt land. I min familj har vi ständigt betonat våra rötter i Nådendal och Pargas, något som går tillbaka till slutet av 1500-talet. Min far var dessutom frivillig i vinterkriget 1939–40. Därför är det självständiga Finland något jag är glad över och något som har en grund i den långa gemensamma historien.

Finland – 100 år. Ett nordiskt under

Olof Ehrenkrona

Tillsammans hade de upplevt krigets fasor och stora förluster – en vapenbroder som aldrig återvände från fronten, eller den förlorade ungdomen eller hälsan. Men alla delade de samma orubbliga känsla av att tillsammans ha uppnått någonting oändligt värdefullt, de hade räddat vårt fosterland. En sådan känsla förenar människor.

Så talade republikens president den 27 april 2017 på den nationella veterandagen. Och det är just den känslan av samhörighet som Runeberg manar fram i sin dikt von Essen som vi just hörde läsas. Den finns också uttryckt i en annan av hans dikter ”Fänrikens marknadsminne” som därutöver speglar Runebergs sociala patos och hans känsla för rättvisa.

Huvudpersonen i denna dikt är den gamle krigsinvaliden som har tvingats att försörja sig genom att sjunga på marknader och använda sin mössa som tiggarghäv när hans insatser har glömts bort och samhället har återgått till fredens normalitet. Vid ett tillfälle ser så Fänrik Stål en annan veteran från kriget stanna till med sin eleganta vagn, en veteran som sedan dess har gjort karriär i Tsarens armé och avancerat till en hög och av allt att döma mycket välbeställd general. Och denne annars kallsinnige man blir

märkbart berörd av synen av den gamle som har förlorat sin arm i krigets sista slag vid Sävar i svenska Västerbotten.

”Ojämnt falla ödets lotter, så en högre vishet bjöd, Jag fått glans och rika håvor, du fått ringhet, du och nöd; Men det bästa ha vi lika, trohet, aldrig vilseförd,” säger generalen.

Också här segrar kamratskapet till slut när den höge herrn bjuder honom att stiga upp i hans vagn med orden:

Därför äro vi kamrater, därför kom och sätt dig här.

Glatt vi dela må det mindre, när det större lika är. Jag har guld, om du behagar, jag har tak och bröd för dig, Du må ha den sena trevnad och din vackra sång för mig.

På detta sätt illustrerar Runeberg hur försvaret av hans land i krigstid överbryggas så många klyftor som annars präglar ett samhälle i fred: skillnader i status, förmågor, uppfostran, klass och intressen. Allt sådant förlorar sin betydelse för män och kvinnor som tillsammans har erfarit hur det är att kämpa för sitt land.

I min familj berättades den inte fullt lika högtravande historien om professorn som kallades in för mönstring när vinterkriget bröt ut och som när han därtill uppmanad uppgav sitt yrke fick svaret: ”Professor? Kan ni skriva?”

De broar som byggs i sådana tider står fasta och stabila inte bara under kriget och de fältmässiga förhållandena. De varar under livstider och sträcker sig över generationer.

Att erkänna att det förhåller sig så är inte att hylla kriget, men väl att uttrycka erkänslan till dem som, trots att de ville något helt annat än att kriga, ändå plikttroget gjorde sitt för att försvara sitt land, sin hembygd, sin familj och sina vänner. Och inte minst en hyllning till den kamratskapets moral som odlades bland soldaterna och som gjorde att man inte övergav den vän som sårats eller ens de stupade.

Johan Wrede, professor emeritus i svensk litteratur, konstaterar i sin avhandling om Runebergs världsbild att en del av dennes storhet låg i hans förmåga att vända nederlaget till seger.

Återigen ur samma dikt.

Det är sant att lyckan svek oss under många blodiga dagar, Det är sant att våra segrar byttes snart i nederlag. Men ödmjuka oss behöva vi för ingen man ändå, Och jag bär min hatt på huvu't, bär du, gubbe, din också!

Detta, att skaka av sig nederlaget och känslan av att vara förlorare, hade Sverige som bekant inte lyckats med efter den stora ofreden. Och därför blev Fänrik Ståls sägner så populär också i de svenska hemmen. Den gav något slags senkommen upprättelse efter skammen över vår oförmåga att försvara den östra landsdelen.

Jag skulle vilja påstå att också Linna i *Okänd soldat* lyckades med Runebergs konststycke. Finland må ha förlorat militärt men det gjorde också Josef Stalin som inte uppnådde sina krigsmål, när Finland genom soldaternas individuella mod och sammanhållning lyckades försvara sin frihet och sitt nationella oberoende. Och den moraliska segern gick också sist och slutligen till Finland.

Finland har i sin litterära kanon därmed presenterat nog så starka bevis på att ibland är det inte den formelle segraren som skriver historien.

Man skulle önska att veteranerna, liksom finländaren och svensken i gemen, hade fått bättre reda på vilken stor betydelse som deras försvar av Finlands frihet har haft för det allt starkare samarbete som under hundra år av finländsk självständighet har vuxit fram mellan våra båda länder.

Även de som känner till vår gemensamma 800-åriga historia, underskattar alltför ofta betydelsen av de två hundra åren då vi inte har varit ett gemensamt rike men ändå har varit förenade av andra starka krafter. Här kan man verkligen tala om en speciell relation som har vuxit fram ur den gemensamma historien som i sin tur har skapat så många gemensamma familjeband och ett aldrig utslocknat svenskt engagemang för Finlands öde. Det må ha varit under de svåra förryskningsdecennierna vid förra sekelskiftet, under den blodiga frigörelsen och revolutionsåren eller när Finland kämpade för sin överlevnad under andra världskriget.

Den svenske diplomaten och historikern Krister Wahlbäck konstaterade i sitt standardverk över Finlands roll i svensk utrikespolitik efter 1809, en verkligen mycket läsvärd bok som kom ut för

några år sedan, att det folkliga stödet från Sverige ofta överträffade det politiska och att det i synnerhet gällde under fortsättningskriget. Att det politiska stödet då var svagare än under vinterkriget är kanske inte så konstigt. Två år senare kunde ju Finland få hjälp med vapen från Tyskland. Men 1939 stod Finland helt ensamt och Sverige övergav temporärt sin neutralitetspolitik och förklarade sig som "icke krigförande" i syfte att kunna erbjuda militär hjälp utan att bryta med neutralitetens folkrättsliga förpliktelser.

Om Sveriges politiska hållning kunde beskrivas som realistiskt vänskapligt var det folkliga stödet varmt vänskapligt och stabilt kraftigt. Och det var ett stöd som baserades på ett äkta engagemang för Finlands öde.

En sådan kännedom skulle också öka respekten för varandras vägval och insikten om de möjligheter som stod till buds och – inte minst de möjligheter som saknades – om att ödets lotter föll olika i den geopolitiska kontexten.

Det som var unikt för Sverige var att det som enda land i Skandinavien och av länderna kring Östersjön aldrig anfölls. Men samtidigt hade vi alla varit förenade i en gemensam strävan att som neutrala stater stå utanför nytt europeiskt storkrig. Det var pakten mellan Hitler och Stalin som spräckte dessa planer och som gjorde anfällen på Polen, Baltikum och Finland, Danmark och Norge möjliga. Samma pakt gjorde franskt och brittiskt stöd illusoriskt.

När Sverige således frivilligt övergav neutraliteten och de facto utmanade både Nazityskland och Sovjetunionen genom att åderlåta sina vapenreserver och bidra till mobiliseringen av de Finlandsfrivilliga var detta inget oväsentligt risktagande. Tyskland kunde ha passat på tillfället att försöka göra processen kort också med Sverige våren och sommaren 1940. Och hade Finland blivit ockuperat som de baltiska staterna skulle Sverige ha haft en synnerligen obehaglig granne på andra sidan Torne älv och Ålands hav.

Om Sverige agerade försiktigt och i mångas ögon till och med svagt och fegt, så var det en funktion av att vi var militärt svaga och politiskt isolerade i ett Europa som dominerades av två totalitära stormakters överenskommelse om att dela upp kontinenten mellan sig och tvinga alla andra till underkastelse.

Men Sverige anfölls inte och det blev utgångspunkten för landets fortsatta politik. För Finland förhöll det sig på motsatt sätt. Man anfölls brutalt och med avsikten att införlivas med Sovjetunionen. Och trots den hårda freden 1940 gick det inte ett år förrän Stalin via sin utrikesminister begärde Hitlers acceptans för ett nytt anfall på Finland. I ljuset av detta framstår Finlands vägval 1941 som någonting helt annat än vad vissa debattörer anakronistiskt har försökt göra till en politisk betingad solidaritetsförklaring med Nazityskland.

Trots dessa skillnader med åtföljande skilda politiska tonvikter, när freden skulle återställas och sedan bevaras kunde banden knyts allt fastare mellan våra länder. Freden kring Östersjön och vår frihet att som små stater bestämma själva över våra öden och våra val blev ett gemensamt projekt där vi utnyttjade våra skilda geografiska och geopolitiska förutsättningar för att trygga överlevnaden för våra öppna demokratier. Från svensk sida undvek man att försvåra för Finland i dess arbete med att odla relationen till grannen i öster. Och statsledningarna i Finland såg Sveriges västorienterade neutralitet som ett slags luftsluss att användas när isen smälte i öster.

Jag tillhör själv en familj med anhöriga på båda sidor av Bottenhavet och där minnena av dem som aldrig återvände från fronten var en självklar del av föremålen i hemmet, liksom berättelsen om deras liv och öden var en del av den gemensamma familjekronikan.

Den skinande vita gipsbysten av Gunnar som stupade vid slaget om Tammerfors 1918. Porträttfotografiet av hans systerson Olof som stupade sommaren 1944. Och frihetskorset under det. Så traderades berättelsen om Finlands kamp för sin frihet vidare till oss barn. Och eftersom det var en skrivande familj finns mycket dokumenterat, förtecknat och noga arkiverat i Åbo Akademis handskriftssamling. Där ingår sönernas brev från fronten men också berättelsen om kvinnorna och hemmafronten och om deras insatser för att organisera transporter av krigsbarnen till Sverige.

Att idag läsa Knut Pippings doktorsavhandling i sociologi, *Kompaniet som samhälle*, som skildrade soldaternas relationer till varandra och tankar om sådant som deserteringar, förluster och vardagen i fält – ger ett slags vetenskaplig bekräftelse på de

stämningar som Linna återger så skickligt och som åtskilliga regissörer har försökt att förmedla i filmens form.

Knuts yngre bror Olof som 1941 slutade skolan och anmälde sig som frivillig och underårig och som stupade bara några veckor innan vapenstillståndet efter att ha träffats i ansiktet av en explosiv kula, skrev flitigt från fronten. Sedan censuren och självcensuren hade gjort sitt återstår ändå många privata reflektioner av intresse. Dit hör soldatens frustration när han kommer hem på permission och inser att han inte längre har några samtalsämnen med sina gamla vänner som ännu inte har kallats in eller med de flickor som trots kriget tycks leva ett ganska sorglöst tonårsliv. Han känner sig som en främling och en glädjedödare när hans så annorlunda värld konfronteras med deras som fortfarande kretsar kring skolan, lärarna och kamraterna.

Men så förändras tonfallet när Helsingfors och Åbo bombas. Då råkar det vara ganska lugnt vid fronten och Olof får dåligt samvete för att de inte förmår att skydda civilbefolkningen. Det var ju inte de hemmavarande som skulle dö, inte kvinnorna och barnen, inte de gamla. Det var ju han och hans kamrater som var vid fronten för att riskera livet.

Men Olof skulle till slut få fel i denna sin oro. Den finländske numera pensionerade diplomaten René Nyberg konstaterade häromdagen i ett tal i Köpenhamn att Finland förlorade 90 000 stupade och 150 000 sårade medan antalet civila döda uppgick till 2 000. Sådana proportioner var inte vanliga i andra världskrigets Europa – försiktigt uttryckt.

Vi vet idag tämligen väl vilket öde Finland undgick genom att Röda Arméns offensiver kunde hejdas 1939, 1940 och 1944. Och Helsingfors blev därmed en av de tre krigförande huvudstäder i Europa som aldrig ockuperades. I Estland som tvingades kapitulera för övermakten, deporterades 2,5 procent av befolkningen enbart under tre dagar i mars 1949, den yngsta 1 dag gammal och den äldsta 95 år.

Men den nya sovjetmakten agerade förvisso inte bara urskillningslöst. Systematiskt och målmedvetet fördes också de politiska och administrativa ledarna bort i fångenskap. Allt talar för att samma öde skulle ha drabbat Finland om man inte hade klarat av att bjuda så hårt motstånd. Samma mönster upprepades nämligen

i alla länder som hamnade under sovjetisk ockupation. Järnridån skulle ha sänkts ner i Ålands hav istället för vid Finlands långa östgräns. Finland undgick detta och Sverige slapp en återgång till sitt geopolitiska läge under det långa seklet 1809–1917.

Finland kunde så småningom börja bygga på sin nordiska samhörighet. Det var inte en alldeles enkel uppgift. Förutom Moskva som inte önskade någon finsk orientering mot Norden, fanns en animositet mot Finland från de nordiska länder som hade ockuperats av tyskarna. Men tre år efter bildandet av ett institutionaliserat nordiskt samarbete, 1955, kunde Finland ta säte i Nordiska rådet. Sju år tidigare, 1948, hade min mor som finsk medborgare nekats visum till Norge för en planerad bröllopsresa.

Som barn hade vi nog svårt att förstå sambandet mellan kriget och att våra finska anförvanter klädde sig så omodernt och enkelt. Och när vi var på besök kunde vi inte undgå att notera att det överflöd som vi vara vana vid i Sverige saknades där. Och trots att tålmodiga föräldrar försökte förklara sambandet mellan krigsskadeståndet och levnadsstandarden fattade vi nog inte riktigt hur det hela hängde ihop.

Sovjetunionen hade ju inte lyckats ockupera Finland. Landet var fritt precis som Sverige. Och varför skulle Finland betala skadestånd när Röda Armén hade provocerat fram krigsutbrottet och anfallit Finland 1939. Inte begrep vi varför det var så många ryska och tjeckiska bilar som stod trasiga vid vägkanterna. Inget annat fritt land hade ju kommit på tanken att importera bilar från östblocket. Att också detta hade med krigsskadeståndet att göra förstod vi knappast. Begreppet motköp ingick ännu inte i vår ordlista över ord som vi begrep. Andra saker som vi tyckte var speciella var att man hade så många nollor på sedlarna och att landet bytte regering så ofta.

Nu i efterhand vet vi att om kriget hade krävt sin tribut och tvingat fram svåra politiska val, så svåra att inte någon fredligt sinnad statsledning ska behöva göra dem, så hade ock ansvaret för freden krävt svåra beslut och smärtsamma val.

En central del av det finländska nations- och statsbygget hade hittills handlat om konvalescensen efter den svåra frigörelsen som tog sin början 1917 och om hur man skulle förmå sig att gjuta samman det som var finskt och svenskt i en gemensam nation. Det

hade inte varit lätt i ett samhälle där nationalism och klasskamp på åtskilliga håll oupphörligt strödde salt i gamla sår.

Vinterkriget kom att spela en viktig roll för Finlands möjligheter att bygga ett samhälle på insikten om att den enskilde betydde något i sig själv och för andra. Det är en tanke som den svenske författaren Lars Gustafsson uttryckte så här när han i en av sina dikter slog fast att det finns en värld bortom åsikterna:

Det finns ingen annan jämlikhet än den:
och allt annat är inställsamhet och lögn:
det finns ingen människa så avig,
så träaktig, så misslyckad, så skev,
att inte världen skulle kunna frambringa
det ögonblick, den unika situation,
som den människan ensam behärskar.

Det var kanske denna tanke som Runberg ett sekel före till dels hade försökt beskriva i Sven Duva. En tanke som kom att få sin moderna illustration i berättelsen om hur undersergeant Allan Finholm – som dock tycks ha varit allt annat än skev – vid Tienhaara ensam med sin maskinpistol spärrade vägen mot Helsingfors.

På samma sätt som Finland gjorde sitt bästa av vägvalet 1939 skulle vägvalet efter vapenstilleståndet sommaren 1944 också bli en del av nationsbygget. Ansvaret för freden måste tas lika sammanbitet, envist och målmedvetet som när man mobiliserade alla sina krafter under världskrigets år. Det var så mycket som måste tas igen, som måste repareras och återvinnas av yttre anseende och inre självförtroende. Och det måste ske helt av egen kraft sedan Finland hade varit tvungen att avstå från att ta emot någon hjälp inom ramen för Marshallplanen.

Det har under efterkrigstiden talats om såväl det tyska som det japanska undret, ja till och med om det italienska undret. Och den svenske ekonomen Assar Lindbeck talade om det svenska undret. I min bok finns det kanske ännu större skäl att tala om det finländska undret. Tyskland, Japan och Italien liksom faktiskt också Sverige kunde räkna med amerikansk hjälp. Vi hade dessutom en oförstörd produktionsapparat och tvingades inte skicka våra maskiner till Sovjetunionen som en del av ett krigsskadestånd.

Men Finland lyckades bevara sin unga demokrati och bygga ett välfärdsland fullt i klass med den övriga västvärlden. Och man gjorde det helt själv, på egna ben och efter eget huvud.

Nederlaget hade vänts till seger. Men inte i diktens värld, denna gång. Utan i verklighetens. Det är en bragd som mig veterligt inget annat land har lyckats med. Knoppen brast, den hade mognat ur sitt tvång. Det smärtade en del. Men en nog så vacker blåvit blomma i den europeiska buketten blev den trots allt till slut.

Essän utgår från Olof Ehrenkronas anförande vid veteransammankomsten i Mariehamn 6.12.2017.

Aleksandr Solzjenitsyns arv på tjugoförsta århundradet

Panu Petteri Höglund

Aleksandr Solzjenitsyn är idag så välkänd som författaren till *Archipelag GULag* (sv. *Gulag-arkipelagen/1973*) att det vore lätt att intala sig att han var den förste som beskrev de sovjetiska lägren utifrån egna erfarenheter. Det stämmer dock inte: i Väst hade det redan tidigare utkommit memoarer av före detta Gulagfångar, till exempel *Inny świat* (sv. *En värld för sig/1951*) av den polske motståndsmannen Gustaw Herling-Grudziński, som efter kriget emigrerade till Italien. Det speciella med Solzjenitsyn är att han var den första i Sovjetunionen som skrev en lagligt utkommen berättelse om temat, *Odin den' Ivana Denisoviča* (sv. *En dag i Ivan Denisovitjs liv/1962*).

Utgivaren var Aleksandr Tvardovskij, chefredaktör för litteraturtidskriften *Novyj mir* och populär krigslyriker, vars motsägelsefulla personlighet Solzjenitsyn ingående beskriver i sin litterära självbiografi, *Bodalsja telenok s dubom* (sv. *En kalv med eken stängades/1975*). Tvardovskijs far föll offer för avkulakisering, medan sonen försökte hävda sig som lojal kommunist – samtidigt som han faktiskt förefaller ha varit en genuin litteraturälskare. I samtal med Chrusjtjov bad Tvardovskij denne om att avskaffa censuren

för skönlitteraturen, men han kunde ryta till när han upptäckte någonting politiskt olämpligt i Solzjenitsyns texter. Sina samvetskonflikter försökte han läka på det väl vedertagna ryska sättet, det vill säga med alltför ymniga mängder av nationaldrycken.

Att få en så vågad berättelse som *Ivan Denisovitj* utgiven krävde givetvis nästan konspirativt manövrerande, inte minst därför att Solzjenitsyn efter sin lägervistelse och inre förvisning inte ännu fått tillstånd att återvända till Moskva – han bodde i Rjazan, tvåhundra kilometer från huvudstaden – och när manuskriptet nådde Tvardovskijs skrivbord var det under pseudonymen ”Rjazanskij”. Det var Lev Kopelev, Solzjenitsyns gamla fängelsekompis, som fick agera mellanhand, eftersom han redan bodde i Moskva.

Idag är det svårt att föreställa sig vilken superstjärna Solzjenitsyn blev i Sovjet när *Ivan Denisovitj* kommit ut. Det skrevs rena *human interest*-artiklar om honom i sovjetiska tidningar: till exempel åkte en reporter från den i Alma-Ata utkommande tidningen *Leninskaja smena* till byn Berlik i räjongen Kok-Terek för att intervjua Solzjenitsyns tidigare elever och andra bekanta från hans period som lärare i den lokala skolan. När författaren redan blivit fiendeförklarad av Sovjetledarna, belönades han som bekant med Nobelpriset, men ett knappt årtionde tidigare var det på håret att han inte fick Leninpriset i sitt hemland.

Ivan Denisovitj skulle naturligtvis aldrig ha tryckts utan explicit tillstånd från självaste ledaren, Nikita Chrusjtjov, som Tvardovskij träffade personligen för att visa honom manuskriptet. Chrusjtjov behövde ett politiskt vapen att rikta mot den stalinistiska falangen i partiet, och Solzjenitsyns berättelse kom honom väl till pass. Efteråt kritiserade Chrusjtjovs motståndare utgivningsbeslutet som ett exempel på vad de kallade för ”voluntarism” (godtycklig maktutövning) – en term de hittat på för att utmåla Chrusjtjov som en despot på nivå med Stalin. Beskyllningen var i och för sig berättigad, för utgivningen hade inte tillåtits för att hedra någon allmänt gällande tryckfrihetsprincip, utan bara därför att ledaren så befallde.

I sina självbiografiska skrifter framhäver Solzjenitsyn att han redan i fängelsevärlden oåterkalleligt vänt ryggen till kommunismen och konverterat till den kristna tro som under hans senare år degenererade till konservativ storrysk nationalism. Detta till

trots har det av och till förekommit tidningsavslöjanden om hur han gentemot Chrusjtjov bedyrat att han alltid förblivit lojal mot Lenins ursprungliga vision – precis som ledaren själv ansåg sig bekämpa stalinistiska förvrängningar och förvanskningar för att återställa den rena leninismen. Min generation kommer ännu ihåg de förhoppningar som perestrojkan på sin tid väckte både i Sovjet och i Väst: då föreföll det omöjliga plötsligt tänkbart, så att även inbitna pessimister såg sig tvungna att ifrågasätta sin uppfattning av sovjetsystemet som orefornerbart. Det är mycket troligt att också Solzjenitsyn inspirerades av sin tids uppbrottsstämning och backade från sina tidigare, mera oförsonliga positioner.

Tövädret under Chrusjtjov var en likadan falsk gryning som perestrojkan, men så länge det ännu grydde, kändes det möjligt att åtminstone sanningen om fånglägren skulle avslöjas tillräckligt grundligt för att förebygga en framtida återgång till totalitarism. Om detta kunde uppnås under Chrusjtjov var Solzjenitsyn förståeligt nog beredd att hjälpa till. Dessutom vill ju en människa helst ha framgång i det samhälle hon lever i, och när medlemskapet i författarförbundet med alla tillhörande privilegier hägrade, var det inget under att även Solzjenitsyn gav efter för lockelsen.

Solzjenitsyn kritiserade Chrusjtjov efteråt för att denne i sin avstalinisering gått alltför vacklande och halvhjärtat tillväga. Författaren kunde dock även yttra sig i överraskande positiva ordalag om ledaren: det är betecknande att Solzjenitsyn särskilt noterar Chrusjtjovs sätt att upphöjd till sinnes tala om historiens dom och alltings förgänglighet. Alltför välvilligt tolkar han detta som ett omedvetet kristligt drag hos generalsekreteraren. Känner man till det brutala krigståg som Chrusjtjov förde mot organiserad religion i Sovjetunionen verkar Solzjenitsyns generositet synnerligen malplacerad.

Solzjenitsyns egen religiösa konservatism utvecklade sig bara efter hand, men vissa frön går att känna igen redan i hans tidiga noveller *Paschal'nyj krestnyj chod* (sv. *Påskprocessionen* och *Zachar Kalita*), som tematiskt påminner en hel del om de landsbygdsförfattare som uppkom efter Stalins död. Det finns de som anser att Solzjenitsyn bör räknas som en representant för, eller kanske en supporter till, detta litterära koteri – som han faktiskt uppskattade, trots att det inte stödde honom när Sovjetmyndigheterna

trakasserade honom. Landsbygdsförfattarna var hemma från djupaste periferin, oftast från Sibirien, och smärtsamt medvetna om den förstörelse sovjetisk politik vållat på landsbygden. De ville ta vara på den försovjetiska ryska folkkulturen, inte minst det mustiga folkspråk som höll på att utplånas av förenhetligad och sloganiserad standardryska. De ville också genom medborgerlig aktivism slå vakt om miljövärden och fornminnen – många deltog till exempel i protester mot naturskövlande mammutprojekt som dammbyggen. Till sist kom landsbygdsförfattarna att kännetecknas av antimodernism, konservativ nationalism och även antisemitism. De tolererades dock av den sovjetiska censuren medan västvänliga, liberala oliktankare var tvungna att ge ut sina skrifter på eget förlag (*samizdat*) – storrysk nationalism ansågs utgöra en för sovjetrikets enhet nyttig ideologi.

I novellen *Påskprocessionen* är det ett ungdomsgäng som försöker trakassera en ortodox påskprocession, men de troende framstår i slutet som moraliska segrare. Tyvärr är novellen till största delen en bitter moralpredikan utan särskilt konstnärligt värde: hade Solzjenitsyn nöjt sig med att låta ungdomarna inse sitt nederlag och kanske väckas till en ny respekt för de troende och deras vanor hade *Påskprocessionen* fungerat mycket bättre både som litteratur och som propaganda. *Zachar Kalita* berättar om hur en turistgrupp besöker det medeltida slagfältet i Kulikovo, där de av Dmitrij Donskoj ledda ryssarna i september 1380 besegrade Gyllene hordens mongolsk-tatariska trupper. Valplatsen åtnjuter inget officiellt fornminnesskydd, men det är precis därför som en besynnerlig gammal gubbe, Zachar Kalita, åtagit sig att uppträda som guide och intendent. Han har något mystiskt över sig och får läsaren att fråga sig om inte han egentligen är någon sorts beskyddande ande, *genius loci*.

Solzjenitsyn var dock i sin tidiga prosa inte entydigt antimodernistiskt inställd. Här lönar det sig att ta upp hans roman om specialfängelset Marfino, där han lärde känna Lev Kopelev – *V kruge pervom*, på svenska känd både som *Den första kretsen* och *I den första kretsen*. Bakom de svenska titlarna gömmer sig två olika versioner av boken: den första var den som författaren själv nedtonat politiskt för att (förgäves) göra den mera acceptabel för den sovjetiska censuren, den andra är den återställda ursprungliga

versionen. Den viktigaste skillnaden består i att en sovjetisk diplomat i originalversionen ringer till amerikanska ambassaden för att ange makarna Rosenberg för atomspioneri; i den politiskt desarmerade versionen talar han bara om en ”provokation” utan att precisera vad den går ut på.

Marfino är ett fängelse för ingenjörer och forskare: fångarna tar fram prylar för armén och säkerhetstjänsten, men det är tjekesterna i fängelseförvaltningen som kammar hem äran för uppfinningarna. Ett av uppdragen för fångarna är att med den taligenkännings-teknologi som de utvecklat identifiera rösten på den förrädiska diplomaten – men när antalet misstänkta reducerats till två, burar tjekesterna in både den skyldige och den oskyldige och ger katten in rättssäkerheten. Ty när allt kommer omkring är det här Sovjetunionen under Stalin.

I sitt arbete är fångarna helt beroende av amerikanska hobbytidningar för elektronikfantaster – skrattretande nog hemligstämplas dessa blaskor och göms i kassaskåp undan amerikanska spioner. Ärkefienden väster om Atlanten är sålunda tekniskt överlägsen Sovjetunionen, och även dess underhållningskultur – som Solzjenitsyn några årtionden senare kom att ogilla och fördöma – symboliserar i *Den första kretsen* entydigt friheten: atmosfären blir genast mindre tryckande när Valentin ”Valentulja” Prjantjikov, en ingenjör med ungdomligt och lättsinnigt lynne, hörs på korridoren nynna på en generiskt amerikansk melodi till de oföreglömliga orden *boogie woogie, boogie woogie, samba samba* (så här i översättningarna, men hos Solzjenitsyn heter det *ch’jugi bugi*).

Också i *Gulag-arkipelagen* uttrycker Solzjenitsyn på flera ställen beundran och uppskattning för västliga länder, såväl deras politiska och rättsstatliga system som deras teknologiska och ekonomiska styrka. När han drar sig till minnes Koreakriget, där den amerikanska armén stred under FN-flaggan, kommer han ihåg att både han och medfångarna på lägret fann flaggan mycket inspirerande – den stod för ett framtida världssamhälle, genuin internationalism i motsats till sovjetisk bluff. Överlag låter Solzjenitsyn läsaren ofta förstå att han ser många av de målsättningar sovjetstaten tillskriver sig självt i propagandan redan förverkligade i Väst. Det är följaktligen inte så mycket det moderna livet som sådant Solzjenitsyn tackar nej till; snarare ser han sovjetisk modernitet som en billig

förfalskning, västlig som äkta vara – precis som sovjetisk topptecknologi i *Den första kretsen* framstår som plagierad från amerikanska hobbytidningar.

Gulag-arkipelagen, bör det medges, är ett massivt verk som består av texter i varierande genrer och som uppstått under en längre tidsperiod. En del av materialet kommer från Solzjenitsyn själv, en stor del är andras vittnesmål, och en del av de roligare historierna i boken är förmodligen folklöre och fångelsehumor. Det finns ett satiriskt kapitel – en parodi på etnologiska beskrivningar – som är skönlitteratur i egentlig mening. Om den litterära formen är så omväxlande, är det bara naturligt att boken inte heller är skriven utifrån någon enhetlig världsåskådning: i den går det att hitta både västvänligt och västkritiskt tankegods, och det skulle inte skada med omfattande analys av hur författaren ser på Väst i olika ställen i boken.

Gulag-arkipelagen var ett banbrytande verk som mottogs med stor entusiasm, men den har också väckt en hel del kritik, både estetisk, politisk och etisk sådan. Vladimir Vojnovitj, en sovjetisk oliktankare av yngre generation som på 1970-talet emigrerade till det dåvarande Västtyskland, har till exempel sett boken som ett misslyckande vars främsta värde ligger i de autentiska vittnesmål författaren samlat från före detta fångar – vittnesmål som det kanske hade varit bättre att ge ut i antologiform istället för att inarbeta dem i Solzjenitsyns egen text. Vojnovitj anser tydligen att författaren hade ideologiska mål som var främmande för hans vittnen och att det var etiskt betänkligt av honom att utnyttja deras minnen till att främja dessa mål.

Vojnovitj var själv bara ett barn när hans far arresterades och försvann i ”arkipelagen” för flera år framåt, och för honom har det varit självklart från början att det sovjetiska statsskicket var omänskligt och förkastligt. Solzjenitsyn, som ännu trodde på ”ren leninism” när han arresterades, kom till denna insikt bara genom en längre inlärningsprocess – sålunda är Vojnovitj ovillig att se honom som någon moralisk auktoritet. Vojnovitj uppfattar uppenbarligen Solzjenitsyn som en produkt av sovjetssystemet som inte kan frigöra sig från dess totalitära tankemönster, och särskilt fördömande talar han om Solzjenitsyn avhumaniserande inställning till minderåriga lägerfångar i *Gulag-arkipelagen*.

För övrigt utgjorde Solzjenitsyn en av förebilderna för diktatorn Sim Karnavalov i Vojnovitjs dystopiska framtidssatir *Moskva 2042*, där kommunismen och den konservativa nationalismen gått ihop i en enda rysk ideologi – en roman som i dagens läge dessvärre förefaller ha varit profetisk. Satiren väckte stor bestörtning och förargelse bland ryska emigranter och oliktankare, för vilka Solzjenitsyn var ett helgon, och en del lade till och med manken till att stoppa Vojnovitjs roman – under denna påtryckning gick vissa inflytelserika boklådor faktiskt med på att inte saluföra den. Romanen var dock inte entydigt riktad mot Solzjenitsyn, utan hade mera universella konstnärliga mål: en iransk läsare påpekade till exempel för Vojnovitj att boken förbjudits i Iran, där censuren tolkat Sim Karnavalov som en nidsbild av ayatolla Ruhollah Khomeini, ledaren för Irans islamiska revolution.

Vojnovitj beskyller Solzjenitsyn också för antisemitism. Den kontroversiella frågan om författarens eventuella judefientlighet har kommit att ställas allt oftare sedan han på 1990-talet gav ut sin historiska översikt över förhållandet mellan ryssarna och judarna, *Dveste let vmeste* ("Tvåhundra år tillsammans"). Östeuropas största judiska bosättningsområde tillföll Ryssland i slutet av 1700-talet som resultat av Polens delningar – därför heter boken som den gör. Solzjenitsyn uppträder här inte som en antisemit om man med antisemitism avser en tvångsföreställning om judarna som en part i en evig konspiration bakom allt som är fel i världen. I ett senare tillägg till förordet konstaterar han att han skrivit boken för att hans läsare uppenbarligen ville veta vad han ansåg om den "judiska frågan", men att han inte ansåg "frågan" särskilt viktig eller central och att Ryssland vid skrivandets stund hade andra, svårare problem att brottas med. Däremot ser Solzjenitsyn nog mänskligheten som en grupp klart avgränsade etniska enheter, vilket inte bara gäller judarna och ryssarna, utan också alla andra nationaliteter.

På ett liknande sätt talar han i *Gulag-arkipelagen* om de baltiska folken. Som representant för ryssarna är han beredd att skämmas över hur Sovjetunionen erövrat och förstört de självständiga republikerna Estland och Litauen, medan han säger sig hysa en mera komplicerad inställning till letterna. Deras öde har en bismak av gudomlig rättvisa, tycker han, eftersom "de själva" var med om

att skapa sovjetstaten. Det som han här avser är de lettiska skyttarnas välkända (och måhända propagandistiskt överdrivna) roll i oktoberrevolutionen – författaren skuldbelägger i princip hela nationen för vad en truppavdelning utträttat.

Antisemitismen i *Dveste let vmeste* är sålunda en följd av Solzjenitsyns nationalism och nationalitetsbetonande mentalitet, som inte riktigt går ihop med individualism. I sin nationalism utnyttjar Solzjenitsyn också antisemitiska källor utan någon större urskillning – men för honom är de inte antisemitiska, utan ryssvänliga källor, sådana som bara kräver rättvisa för ryssar i en värld som förtrycker dem. Resultatet är en de facto antisemitism, låt vara av sekundär sort – författaren vill inte medvetet idka antisemitisk agitation. Däremot är han dock lika mån som en sovjetisk passmyndighet om att definiera entydig nationalitet för var och en. Ryska intellektuella av judisk börd är för honom helt enkelt judar, och liberala ryska exiltidningar kallar han för ”deras” (judarnas) ”rykspråkiga tidningar”, påpekar Vojnovitj.

Den historiska romansviten *Det röda hjulet* (*Krasnoe koleso*), som började utkomma redan på sjuttioalet, gav också på sin tid anledning till rykten om att Solzjenitsyn var antisemit. Här verkar be-lackarna dock ha läst böckerna alltför slarvigt, ty som Lev Losev, själv en litteraturkritiker av judisk börd, påpekade i sin kritik av serien att antisemitiska okvädinsord i romanerna vanligen yttras av osympatiska, bigotta romangestalter och att de sålunda är en motiverad del av epokskildringen. Romansviten har dock andra brister.

Det är känt att Solzjenitsyn redan som en ung man (och övertygad kommunist) drömde om att skriva en stor episk roman om ryska revolutionen, och med *Det röda hjulet* förverkligade han ungdomsdrömmen så gott han på sina gamla dagar orkade. Sviten erbjuder litterärt glänsande passusar, särskilt miljö- och naturskildringar, men det finns förstaeliga orsaker till att det ryska originalet i sin helhet idag förefaller vara oåtkomlig i bokhandeln. Däremot finns det ett imponerande urval förkortade versioner och en stor del av sviten har faktiskt utkommit på svenska. Sviten är helt enkelt alltför voluminös och oöverskådlig och gör ett oredigerat intryck – hade utomstående redaktörer tillåtits saxa i manuskriptet,

ens för läsbarhetens skull, skulle detta ur författarens synvinkel antagligen ha varit censur.

I princip är romanserien Solzjenitsyns försök att skriva ryska revolutionens historia så som han ser den – man känner sig ofta föranledd att fråga, om han egentligen vill skriva skönlitteratur eller historia – och han gjorde säkert sitt bästa för att studera alla möjliga källor om epoken. Ändå är det uppenbart att författaren hade åtagit sig en uppgift som en ensam människa omöjligt kan lyckas med, och till slut var han också tvungen att medge detta: den sista volymen (eller ”knuten” för att tala med honom) slutar med en översikt över hur han tänkt sig de ”knutar” han inte skulle hinna skriva.

Jag vill ändå ägna särskild uppmärksamhet åt en minnesvärd romangestalt – den kvinnliga professorn Oolda (sic!) Orestovna Andozerskaja. Hon framför åsikten att upplysningen och rationalismen bara är en gren i den västerländska kulturens träd, inte nödvändigtvis den mest fruktbringande, och uttrycker en önskan att Väst skulle återgå till medeltida filosofi. När jag i mina unga år, ännu utan kunskaper i ryska och rysk litteraturhistoria, för första gången läste boken, misstänkte jag att det här var författarens egen åsikt, men egentligen är Andozerskaja och hennes tankar en del av den beskrivna epoken: liknande idéer om att återuppliva den medeltida filosofin i en återförenad världskristendom förekommer till exempel hos Nikolaj Berdjajev och andra ryska metafysiska filosofer som inspirerats av den vid sekelskiftet avlidne intellektuelle mystikern Vladimir Solovjovs skrifter. Andozerskaja är ett förstklassigt exempel på Solzjenitsyns respektingivande förmåga till inlevelse, som han redan gav prov på i *Den första kretsen* genom att empatiskt och förståelsefullt skildra den åldrande Stalins tankar inför den annalkande döden.

Solzjenitsyn är sålunda en begåvad författare som också på tjugoförsta århundradet bör läsas och studeras, men samtidigt är det viktigt att vara medveten om hans brister och begränsningar. Sedan hans dagar har Gulagforskningen inte minst tack vare Anne Applebaums bidrag gjort stora framsteg, vilket innebär att Solzjenitsyns böcker om Gulag hädanefter kommer att läsas mera som skönlitteratur än som historieskrivning, låt vara att de alltjämt torde utgöra viktiga källor för historikerna. Däremot är det dags

att öppna ögonen för författarens mindre kända verk, som *I den första kretsen*, och att se hans författarskap i sammanhang med landsbygdsförfattarna skulle enligt min mening också vara en produktiv forskningslinje.

Litteratur

Primärlitteratur

- Solzjenitsyn, Aleksandr (1975): *En kalv med eken stångades*. [Originaltitel: *Bodalsja telenok s dubom.*] Till svenska av Hans Björkegren. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Solzjenitsyn, Aleksandr (1984): *Det röda hjulet. Första knuten. – Augusti fjorton*. [Originaltitel: *Avgust ėetyrnadcatogo.*] Till svenska av Hans Björkegren och Jan Persson. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Solzjenitsyn, Aleksandr (1984): *Andra knuten. – Oktober sexton*. [Originaltitel: *Oktjabr' šestnadcatogo.*] Vol. 1. Till svenska av Karin Isacson. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Solzjenitsyn, Aleksandr (1985): *Andra knuten. – Oktober sexton*. [Originaltitel: *Oktjabr' šestnadcatogo.*] Vol. 2. Till svenska av David Stockman. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Solzjenitsyn, Aleksandr (1988): *Tredje knuten. – Mars sjutton*. [Originaltitel: *Mart semnadcatogo.*] Till svenska av Bengt Samuelson. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Solženicyn, Aleksandr (2009): *Archipelag GULag 1918–1956*. Opyt chudožestvennogo issledovanija. I-II: Tjuremnaja promyšlennost'. Večnoe dviženie. III-IV: Istrebitel'no-trudovye. Duša i koljučaja provoloka. V-VII: Katorga. Ssylka. Stalina net. Moskva: Astrel.
- Solženicyn, Aleksandr Isaevič (2009): *V kruge pervom*, Moskva: Izdatel'stvo AST
- Solženicyn, Aleksandr (2013): *Dvesti let vmeste: v 2 č*, Moskva: PROZAiK
- Solzenicyn, A. I. (2015): *Kak nam obustroit' Rossiju?*, Sankt-Peterburg: Azbuka

- Solženicyн, Aleksandr (2015): *Odin den' Ivana Denisoviča*, Sankt-Peterburg: Azbuka
- Solženicyн, Aleksandr Isaevič (2015): *Rakovyj korpus*, Moskva: Izdatel'stvo AST

Sekundärlitteratur och böcker om Gulag av andra författare

- Applebaum, Anne (2004): *Gulag – a History. A History of the Soviet Camps*, London/New York: Penguin Books
- Berdjaev, Nikolaj (2001): *Sud'ba Rossii*. Antologija mysli, Moskva: ÈKSMO-PRESS/Char'kov: FOLIO
- Gagen-Torn, Nina (2009): *Memoria*. Vospominanija, rassказы, Moskva: Vozvrašćenie
- Ginzburg, Evgenija (2015): *Krutoj maršrut – chroniki vremeni kul'ta ličnosti*, Moskva: Redakcija Eleny Šubinoj, Izdatel'stvo AST
- Glocer, Vladimir & Čukovskaja, Elena (sostavili) (1998): *Slovo pobivaet sebe dorogu*, Sbornik statej i dokumentov ob A. I. Solženicyne 1962–1974, Moskva: Izdatel'stvo "Russkij put"
- Herling-Grudziński, Gustaw (2000): *Inny świat*, Kraków: Wydawnictwo Literackie
- Kopelev, Lev (2011): *Utoľi moja pečali*, Moskva: Novaja Gazeta
- Losev, Lev (2010): *Solženicyн i Brodskij kak sosedj*, Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Ivana Limbacha
- Nemzer, Andrej (2011): *"Krasnoe koleso" Aleksandra Solženicyна – opyt pročtenija*, Moskva: Vremja
- Šalamov, Varlam (2016): *Maloe sobranie sočinenij*, Sankt-Peterburg: Azbuka
- Tvardovskij, Aleksandr (2009): *Novomirskij dnevnik*. V 2 tomach. Tom 1: 1961–1966. Tom 2: 1967–1970, Moskva: PROZAIK
- Vojnovič, Vladimir (2011): *Avtoportret*. Roman moej žizni, Moskva: Èksmo
- Vojnovič, Vladimir (2010): *Dva pljus odin v odnom flakone*, Moskva: Èksmo
- Vojnovič, Vladimir (2002): *Moskva 2042*, Moskva: Izdatel'stvo Izografus/Èksmo-Press

■ En välgörenhetsmarknad som är till för sig själv

Frank Johansson: *Hyvän tekemisen markkinat*.
Gaudeamus, Helsingfors 2017

I sin bok *Hyvän tekemisen markkinat* (på svenska ungefär "Välgörenhetsmarknaden") granskar Frank Johansson strukturen och samhällseffekten av internationella utomparlamentariska organisationer. Han erbjuder en bitande kritik av stora och etablerade organisationer såsom Röda Korset och sin egen arbetsgivare, Amnesty International. Kritiken är saklig och författaren belyser med detaljerade siffror hur organisationernas finansiering de senaste årtiondena ökat, men världen verkar inte ha blivit bättre för det. Organisationerna existerar på nyliberala villkor och växer som ett självändamål utan att egentligen skapa någon förändring i de globala samhällsstrukturerna.

Johanssons motivation att skriva den här boken kommer ur den egna erfarenheten av att arbeta för Amnesty. "Organisationerna bara växer, men vi har ändå inte fått till stånd en bättre värld". Samhällsstrukturerna måste förändras om verklig förändring ska ske, menar Johansson. Och organisationerna råder inte bot på de strukturer som skapar behovet av den service organisationerna erbjuder. Författaren skriver att hans eget syfte med boken är att bryta tystnaden inom organisationerna om organisationerna som aktörer.

Författaren identifierar tre kategorier av hjälporganisationer: humanitära organisationer, utvecklingsorganisationer och

människorättsorganisationer. Humanitära organisationer bidrar med humanitär hjälp i krissituationer. Utvecklingsorganisationer jobbar med att utveckla till exempel infrastrukturer eller medverkar till att utveckla hjälpstrukturer utifrån. Utvecklingsorganisationer bygger ideologiskt på vad utveckling är. Människorättsorganisationer övervakar att människorättslagstiftning efterföljs och utgår i första hand från juridik.

Johansson redogör förtjänstfull för de olika dimensionerna av problem i anslutning till hjälporganisationernas verksamhet. Den övergripande kritiken handlar om att organisationerna följer en affärslogik som bygger på tillväxt och konkurrens. Organisationerna konkurrerar om medel på nyliberala villkor. Enligt författaren snedvrider detta organisationernas syfte. Organisationernas verksamhet förskjuts från kärnverksamheten att hjälpa, utveckla eller bevaka mänskliga rättigheter till att konkurrera om synlighet och medel. Organisationerna utformas till narcissistiska entiteter som är fokuserade på sin egen tillväxt.

Avgörande punkter i hjälporganisationernas svagheter är att hjälpen når utvalda delar av de behövande, inte nödvändigtvis de mest utsatta, och att de upprätthåller en hierarkisk relation mellan det globala syd och det globala nord, hjälparen och den hjälpte. Hjälporganisationer utgör därtill elitistiska nätverk som spelar på rika affärsmäns villkor och bidrar till ekonomisk exploatering av regioner i det globala syd, och gör både den hjälpta och hjälpen till varor. Privata miljardärfinansiärer utgör centrala drivande krafter bakom elitnätverken, och kändisar som används i hjälpindustrin symboliserar den stagnerade strukturen som upprätthåller hierarkierna.

Johansson gör en intressant analys på flera nivåer av hur problemen uppstår och kommer till uttryck. Först redogör Johansson för hur mycket olika organisationer verkligen växt under de senaste årtiondena. Vissa organisationer har vuxit så mycket som 2000 procent, andra har växt mindre, men ändå mycket.

Den verkliga närvaron av biståndsarbetare på ekonomiskt överlägsna villkor kan vara ett konkret uttryck för detta. I värsta fall utmynnarnar biståndsarbetet i en tillvaro av undantagstillstånd som kan komma till uttryck i ett festligt leverne bland biståndsarbetarna, såsom köp av sextjänster av lokalbefolkningen.

Johansson lyfter upp andra exempel på hur organisationernas verksamhet i praktiken blir tvivelaktig, elitistisk eller ineffektiv. Författaren ger kriget i Somalia som exempel, där han hävdar att biståndsarbetet rentav var delaktigt i konfliktens processer. Dels upprätthölls maktställningen genom att Röda Korset åtgärdade den akuta hungersnöden som uppstod som en konsekvens av kriget, dels gjorde sig FN skyldig till krigsbrott. FN hade kommit i konflikt med den lokala ledaren Mohammed Farah Aididi, som ansåg att FN var partisk. De humanitära soldaterna sågs som ockupanter och det blev sammandrabbningar mellan USA:s trupper och Aididis. FN och USA gjorde reträtt, och idag har Somalia fortfarande inte en fungerande regering.

Ursprungligen har hjälporganisationer fötts ur ett postkolonialt arv menar Johansson. Den här konstellationen upprätthålls fortfarande genom den roll hjälporganisationerna har, men också genom det bildspråk de använder i sin medelinsamlingsstrategi. Att skifta perspektivet från strukturella analyser till analyser av åskådarskap är intressant och träffsäkert. Det är tydligt att Frank Johansson är insatt i de begrepp som krävs för att göra en så mångdimensionell analys.

Bildspråket som organisationerna använder sig av skapar ett spektakel, menar Johansson, men ingen autenticitet. Johansson ger som exempel bilder av döende barn som tittar in i kameran och vädjar till donatorernas känslor. Bilderna gör att åskådaren blir medveten om "den Andre" som lider, men det föds ingen dialog mellan åskådaren och barnet, som förblir ett objekt för den konsumtionsorienterade donatorn. Donatorn köper sig en identitet som hjälte genom att donera, men har ingen verklig relation till de människor och omständigheter som motiverar denne.

Som situationen är nu utgör hjälporganisationer ett skydds nät i en ojämlik värld. Deras arbete åtgärdar emellertid inte bristerna i staternas sociala system eller den politik som upprätthåller den sociala ojämlikheten och de humanitära kriserna. Frågan som kvarstår är hur organisationerna borde förändras för att kunna skapa den förändring som behövs. Kan organisationerna överleva om de inte följer de nyliberala villkoren?

Nana Blomqvist

■ Knut Pipping – epigon och pionjär. Ett eftermäle

Susan Sundback, Thomas Rosenberg och Anne Rosenlew (red.): *Knut Pipping och etableringen av den moderna sociologin vid Åbo Akademi*. Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk 203, Helsingfors 2017

Lagom till Åbo Akademis 100 års jubileum har en rad personer anknutna till ämnet sociologi föresatt sig att dokumentera en formativ period i ämnets historia vid akademien. Tack vare att Knut Pippings brevsamling blivit tillgänglig, har tyngdpunkten förskjutits mot en beskrivning av Pippings personliga utveckling och verksamhet som professor i ämnet. Pippings bakgrund präglades av de många professorerna i hans släkt, främst bland dem Edvard Westermarck. Denne var väl känd och dessutom professor i filosofi med en inriktning på socialantropologi, urformen för sociologin som vetenskap. Westermarck försökte förstå sociala institutioner genom att undersöka primitiva samhällen och dra generella slutsatser om mänsklig organisation och beteende. Den första extra ordinarie professorn i sociologi vid akademien, K. Rob. V. Wikman, såg sociologin som en samhällsvetenskap och orienterade sig mot att studera seder och bruk i det samtida nordiska samhället. I praktiken var Wikman den forskare som Pipping hade att stöda sig på då han som en uttråkad och oppositionell militär i en för honom främmande finsk miljö under fortsättningskrigets sista år målmedvetet iakttog sitt kompanis formella och informella sociala kultur. Efter fredsslutet försökte han komplettera studierna av kompaniet med en enkät för att få veta om hans iakttagelser var representativa också för andra enheter i krigsmakten. Genom en attitydundersökning i kompanimedlemmarnas hemtrakter försökte han få bekräftelse på att hemtraktens kultur inverkar på hur männen fungerade i kompaniet, men resultatet var magert. Under en vistelse i Göteborg strax efter kriget bekantade sig Pipping med den amerikanska forskningen om sociala attityder, vilket satte spår i den avhandling om kompaniet som han disputerade på under hösten 1947, endast 27 år gammal.

Följande läsår vistades Pipping vid flera amerikanska universitet och lärde sig mycket om moderna kvantitativa metoder. Året därpå bedrev han studier i London men avbröt studierna där för att för UNESCO:s räkning leda ett projekt i Tyskland om ungdomens attityder till auktoritet och samhälle efter nazismen. Resultatet var att den tyska ungdomen inte kunde ses som så auktoritetsbunden som man allmänt hade fruktat. Rapporten kom i skymundan för andra undersökningar men var en viktig merit då Pipping strävade vidare på sin akademiska karriär. Redan år 1953 övervägde han att göra en omfattande studie av skärgården och särskilt Kumlinge för att i skärgårdssamhällets sociala ekonomiska struktur och funktionssätt finna en förklaring till den avfolkning som pågick. Arbetet pågick länge men gav ytterst små resultat. I Westermarcksamfundet och vid besättandet av professuren i sociologi i Helsingfors fann sig Pipping och Erik Allardt som debattörer och konkurrenter. De steg fram som pionjärer i Finland för den nya generationen av sociologer men hade vardera svårt att finna vederhäftiga teoretiska ramar för sin forskning. De hade vissa tvivel kring de kvantitativt inriktade forskningsmetoderna och sökte stöd i funktionalismen inom den brittiska socialantropologin. För Pipping innebar det lokalstudier med en socialantropologisk synvinkel medan Allardt gick in för makrosociologi. Båda engagerade sig internationellt men Allardt skulle genom sin inriktning bli den av de två som fick mest nordisk uppmärksamhet.

Det är ingen tvekan om att Pipping hela tiden förkovrade sig i sociologisk teori utan att glömma sina utgångspunkter. I en liten skrift från år 1969, *Systemteori och funktionsanalys* utgiven av Studentlitteratur i Lund, redogjorde han för sociala handlingsmönster, relationer och variation. Han hade som sina samtida sociologer övergått från socialantropologin till en samhällsorienterad funktionalism och systemteori. I dem fann han svaret på frågor om en teoretisk ram för samhället och sociologin. Pipping kunde under åren 1970–1972 förverkliga sin dröm om att få göra antropologiskt fältarbete i ett u-land, närmare bestämt sydvästra Tanzania. Vad han ville undersöka var hur introduktionen av risodling för avsalu påverkade jordägförhållandena. Den intervjumetod han använde var inte speciellt lyckad men han publicerade ändå resultaten. Eftersom den finska u-landsforskningen hade invaderats av unga och

ivriga marxister, som inte kunde acceptera hans syn på ujamaa-problematiken, möttes han av publiceringssvårigheter och, trots sin rätt unika erfarenhet, drog han sig ur vidare samverkan. År 1978 gavs hans doktorsavhandling ut på finska och då utelämnades de lappländska intervjuerna medan den ursprungliga, hållbara texten kompletterades med teoretiska avsnitt av det slag som den mogna forskaren kunde presteras. Som lärare och professor vid akademien var Pipping noga med att lära ut sociologins teoretiska utgångspunkter och kvantitativa metoder. Efter Tanzania såg han till att studerandena fick en djup och bred bild av u-ländernas verklighet och kännedom om aktuella teorier inom u-landssociologin.

Pippings vetenskapliga produktion bestod av många korta texter och de större projekten blev ofullbordade. Som vetenskapsman var han en empirist och positivist och hans intresse räckte till för väldigt många olika områden. Han hade en förkärlek för fältarbete och etnologiska metoder. Den bild som författarna till bokens kapitel, bland dem också Kirsti Suolinna och Olli Lagerspetz, ger av Knut Pipping är varm och saklig. I rubriken till det sammanfattande kapitlet kallas han epigon, en osjälvständig efterföljare. De föregående artiklarna visar dock att han vid utgångspunkten inte hade mycket att följa utan själv måste bygga upp sin personliga vetenskapssyn och tillämpa den.

I boken ingår som bilagor en biografisk skiss över Knut Pipping, hans bibliografi och en översikt över Knut och Ida Pippings samling.

Johan Nikula

■ Etikens roll i historieforskningen

Satu Lidman, Anu Koskivirta och Jari Eilola (red.) *Historiantutkimuksen etiikka*.
Gaudeamus, Helsingfors 2017

Får historiker skriva vad som helst om människor ur det förflutna så länge de håller sig till sanningen? Den här frågan ramar in det övergripande temat för samtliga av de nio essäer som utgör samlingsvolymen *Historiantutkimuksen etiikka* (Historieforskningens etik). Essäerna är författade av professionella historiker i olika skeden av karriären och bidrag ges av allt från den finländska historieteorins grand old man, professor emeritus Jorma Kalela, till nydisputerade historieforskare som Pirita Frigren. Bokens syfte är att fungera som en handbok till historieforskningens moraliska och etiska dimensioner, och med detta är boken samtidigt den första finskspråkiga av sitt slag. Redaktörerna skriver att boken riktar sig till historiker, populärhistoriker, släktforskare och studenter som söker en klagörande diskussion om etiska frågor i historieforskarens vardag. I boken avgränsas forskningsetiska frågor till de situationer då forskaren "måste göra värderingar av rätt och fel gällande forskningens utgångspunkter, perspektiv, genomförande och resultatens förmedling." (s. 7. Min översättning.)

Boken har två delar och den första består av essäer med teoretiskt fokus på begrepp som ansvar, förståelse och etik. Den andra delen består av essäer där de forskningsetiska frågorna får en handfast form genom exempel från historikernas respektive forskningsområden. Informatiker Marja Kokko har också, mellan essäerna, bidragit med nyttiga faktarutor om relevant lagstiftning gällande integritetsskydd och personuppgifter. Som konstateras i flera essäer, har dock de juridiska frågorna relevans främst för historisk forskning som faller inom lagstiftningens 100-års gräns. I den andra delen av boken varvas essäerna med faktarutor angående etiska frågor om referensteknik, begreppsanvändning (faror med stereotypier), historieskrivningens politiska och propagandistiska funktion, samt historisk subjektivitet. Faktarutorna är kortfattade

men fyller handboksfunktionen som inkörsportar till mera omfattande ämnesområden.

Bokens främsta förtjänst är dess praxisorienterade infallsvinkel. Bidragen till bokens andra del är författade av historiker som forskat om fenomen som självmord, barnamord, förtryckta minoriteter och krigshandlingar mot civila. Genom talande exempel från respektive ämnesområde får läsaren en klar bild av hur historieforskaren oundvikligen ställs inför etiska frågor gällande integritetsskydd, förståelsens gränser, framställningsform och perspektiv. Återkommande teman i essäerna är överväganden kring när anonymisering är etiskt försvarbart, i vilken bemärkelse detaljredogörelser av våld och tragik fyller en forskningsfunktion, och i vilket skede de senare förfaller till skvaller och sensationsjournalistik. Forskare och studenter som intresserar sig för liknande ämnen kommer här att hitta användbara uppslag och råd om god forskningspraktik. I detta avseende har boken ett bestående värde och kommer troligen att finna sin plats bland standardlitteraturen för universitetens introduktionskurser i historisk teori och metod.

Bokens största brister är tematikens upplägg och diskussionernas ytlighet. Det principiella problemet med upplägget är det ensidiga valet av teman som på många sätt är kontraproduktivt för bokens uttalade syfte. Som Eilola skriver (s. 226) vill bokens essäer visa hur forskningsprocessen i historievetenskapen genomsyras av etiska frågeställningar från början till slut. Med tanke på att detta är syftet, varför väljer redaktörerna då att enbart inkludera ämnesområden där de forskningsetiska frågorna är helt uppenbara – vem skulle *betvivla* att historieforskning om barnamord måste innefatta etiska överväganden? Samtliga historiker som bidrar till volymen är representanter för den ”nya historia” som etablerades institutionellt under 1980- och 1990-talen i Finland, med fokus på marginaliserade grupper, vardag, maktförhållanden och subjektivitet. Om man med ”historieforskning” avser denna ”nya historia”, så är det att sparka bollen i öppet mål om man hävdar att historieforskningen genomsyras av etiska frågeställningar. Relationen är självklar eftersom den ”nya historien” i grund och botten är ett etiskt och politiskt projekt för att skriva historia underifrån med målet att uppmärksamma röster och erfarenheter som tidigare trängts undan av historia om kungar och krig. Bokens

upplägg tenderar därför snarare att förstärka än att utmana den vanliga (och felaktiga) uppfattningen att frågor om etik och moral aktualiseras främst då historieforskningen handlar om "känsliga" ämnesområden.

Det problematiska upplägget är delvis en produkt av författarnas rätt begränsade uppfattning om etik. I boken diskuteras "det etiska" genomgående som en fråga om etiska principer och "värdeval" (arvovalinta), vilket implicerar att författarna tänker sig att det etiska blir en del av forskningsprocessen främst genom situationer som kräver värdeöverväganden. Så kallat känsliga ämnen blir därmed paradigmexempel: skall självmordskandidaten nämnas vid sitt riktiga namn eller inte? Onekligen kräver frågan etiska överväganden, men om vi verkligen vill visa hur historieforskning är en etisk praktik från början till slut kan vi inte enbart fokusera på uppenbara principfrågor. Jean-Paul Sartre skriver någonstans att då vårt etiska tänkande kommit så långt som till överväganden har alla kort redan lagts. Hans poäng är att etiken inte kan reduceras till en fråga om vilka överväganden vi gör eftersom övervägandet som sådant är beroende av vilka möjligheter vi ser, och vad vi ser som en möjlighet är redan en etisk fråga. Kortfattat innebär detta att etik inte främst är en fråga om att välja principer, utan snarare om att granska den grundläggande förståelse som formar våra beskrivningar av oss själva och andra människor. Med andra ord: om vi i verkligheten vill undersöka relationen mellan etik och historievetenskap, måste vi granska vad vi menar med historisk förståelse och historisk kunskap överhuvudtaget och på vilket sätt dessa är sammanflätade med den mänskliga tillvarons etiska dimension. Den här begreppsliga diskussionen saknas dock helt och hållet i boken.

Upplägget med nio självständiga essäer har dessvärre också lett till att det aldrig blir någon fördjupning i diskussionen om de etiska begreppen. Så gott som alla skribenter upprepar hur viktigt det är för historieforskaren att ägna sig åt självreflexion, positionering och att försöka göra förflutenhetens livsvärld rättvisa. Läsaren når dock besviket bokens slut utan någon klagörande diskussion om hur begreppet rättvisa skall förstås i detta sammanhang, eller vad som skall räknas som självreflexion och hur den är möjlig. Besvikelsen är desto större eftersom flertalet skribenter (särskilt

Lidman, Koskivirta och Kalela) bekänner sig till teoretiska idéer om kunskapens relativitet och språklighet som principiellt underminerar den självreflexion och rättvisesträvan som de gjort till forskningsetikens kärna. Istället för dessa behövliga klargöranden förfaller essäerna i bokens andra del ibland till rena genomgångar av forskningsläget inom respektive historikers forskningsområde. Ytligheten tar sig ibland också uttryck i lättvindiga (och missvisande) hänvisningar till filosofiska begrepp som borde ha rättats till senast vid essäernas refereegranskning.

Jonas Ahlskog

■ Klassisk mainstream-kriminologi i ny förpackning

Oscar Engdahl & Sven-Åke Lindgren: *Varför begår människor brott? Samhälls- och beteendevetenskapliga svar på kriminologins grundfråga*. Studentlitteratur, Lund 2017

Oscar Engdahl och Sven Åke Lindgren har skrivit boken *Varför begår människor brott?* för att ge ett samhälls- och beteendevetenskapligt perspektiv på kriminologisk teori. Det samhälls- och beteendevetenskapliga i sammanhanget består i att svara på frågan varför människor begår brott utifrån akademiska ämnen som kriminologi, sociologi, socialpsykologi och psykologi, men även neuropsykiatri och genetik.

Teorierna som förekommer i boken presenteras först i originalform, och sedan presenteras betydelsefulla vidareutvecklingar

och kritik av teorierna. Detta upplägg ger läsaren en möjlighet att följa hur teorierna utvecklats och tillämpats, samt följa författarnas resonemang och själv bilda sig en uppfattning. Varje kapitel avslutas med kortfattade förklaringar av viktiga begrepp, vilket hjälper läsaren att komma in i det kriminologiska språket och tankesättet. Boken lämpar sig därför väl för studier i kriminologi.

Vi saknar dock teorin om skyddande- och riskfaktorer. Teorin handlar om att identifiera faktorer som skyddar mot eller utgör en risk för ett oönskat beteende eller fenomen. Många former av förebyggande arbete idag utgår från att stärka skyddande faktorer och minska effekten av negativa faktorer, enligt teorin.

Våra invändningar handlar om att boken följer ett klassiskt mönster av androcentrism, eurocentrism och exotisering som är typisk för en hel mängd vetenskapliga publikationer. Kriminologin som vetenskap har mycket att göra upp med i sitt förflutna, eftersom kriminologin som vetenskap har uppstått i en tid av socialdarwinistiska tankeströmningar. Inom kriminologin har det icke-mänliga, icke-heterosexuella, icke-vita och arbetarklassen exotiserats. Då författarna i början av boken ger läsaren en kort idéhistorisk introduktion lyfts inte detta fram. Istället får vi läsa en västerländsk överblick, men utan ordet "västerländsk". Överlag är den geografiska kontexten i boken rätt diffus. Den företräder ett självklart västerländskt perspektiv; en blick på referenslistan ger vid handen att författarna använt sig av europeisk och anglosaxisk litteratur, men det blir lite oklart varför perspektivet är så starkt nordiskt och amerikanskt, och varför och hur perspektiven blandats förblir oklart. Författarna kunde ha vunnit på att hålla perspektivet nordiskt och formulera frågeställningen kring huruvida teorierna passar för att förklara brottslighet i Norden. En klargöring av den valda litteraturens geografiska kontext skulle också ha belyst hur diskursen om brott är kontextbunden.

Författarna fäster läsarens uppmärksamhet vid att en snedvridning inom disciplinen är att kriminologin är en fråga om mäns forskning om mäns beteende. Åtminstone fram till 1970-talet lyser kvinnorna med sin frånvaro, både som forskare och studieobjekt inom kriminologin. Författarna har försökt spegla detta framsteg genom att i val av kritiker och vidareutvecklare av de förhärskande teorierna ge röst åt kvinnliga kriminologer. Detta försök att ge

kvinnor mer synlighet inom kriminologin är på sin plats; den mest kända kvinnliga kriminologen i Europa att överge kriminologin som vetenskap på grund av den genomsyrande androcentrismen, var Carol Smart på 1980-talet. Författarnas ambition brister ändå på många punkter. Om de velat ge kvinnor mer synlighet kunde de med fördel ha inkluderat en kvinno-identifierad medförfattare. Överlag borde genus varit ett tydligare teoretiskt inslag. Genusvetenskap nämns inte bland de samhällsvetenskaper de hänvisar till i sin beskrivning av vilka vetenskaper de nyttjar i sin analys. Om man velat frångå den androcentriska traditionen i kriminologin kunde man i valet av teorier som presenteras valt att lyfta teorier som utgår från genus, sexualitet och normkritik. Frågor om genus har fått nio sidor inom kapitlet "Sociala konflikter och maktförhållanden". I litteraturlistan saknar vi referenser till genusvetenskaplig kritik av kriminologin som vetenskap och av kriminologisk teori. Detta är förvånande med tanke på att det finns både norska och svenska kriminologer med god genuskompetens, vilkas produktion författarna borde känna till och utnyttja i sin bok.

Kapitlet "Sociala konflikter och maktförhållanden" är även på andra sätt ett slags rest-kapitel för allt det där andra, som inte räknas men ändå måste vara med i en modern översikt. Symboliskt nog är det det näst sista kapitlet, efter allt det andra. Förutom "genus, patriarkat och feministiska perspektiv", innehåller kapitlet textsnuttar om konfliktteori, "klass, kapitalism och marxistiska perspektiv", samt "etnicitet och kulturgemenskaper". Den sistnämnda kategorien framkallar ytterligare frågor. Själva formuleringen av benämningen "etnicitet och kulturgemenskaper" är udda jämfört med de två andra kategorierna. Medan kapitalism och patriarkat framkallar maktförhållanden vis-à-vis klass respektive genus, försvinner maktanalysen när det gäller etnicitet. Att tala om etnicitet och kulturgemenskaper istället för rasifiering och rasism avslöjar ett diskursivt försvenskande av nordamerikanska kriminologiska perspektiv om rasifiering och rasism, samt ett döljande av maktförhållanden när det gäller etnicitet och rasifiering i samhället. Att kombinera etnicitet och kulturgemenskaper leder också till en föråldrad representation av etnicitet som en kulturell essentialism. Samtidigt osynliggörs den kritiska rasteoretiska traditionen inom kriminologin. Perspektivet lyser igenom den

föräldrade sammanfattningen av litteraturen om rasifiering och brott. Detta är inte bara relevant inom den kritiska kriminologiska diskursen, för rasifiering och rashygien har spelat en stor roll i den historiska utvecklingen av kriminologin som vetenskap.

Författarna förbiser den relevanta litteraturen när det gäller vad de kallar "krimmigrant". Krimmigration har utvecklats som ett begrepp i den amerikanska litteraturen för att benämna processen där invandringspolitiken och kriminalpolitiken har flätats ihop och beskriver därför en strukturell förändring snarare än en ny sorts brottsling (Stumpf 2006). Teorin om krimmigration har främst utvecklats i den rättsteoretiska och kritiska rasteoretiska diskursen, via vilken den sedan kommit in i den kriminologiska litteraturen. Det förblir oklart om den korta biten om krimmigranter var tänkt att handla enbart om Norden, men de sociala processerna kring klass, genus, etnicitet och rasifiering samt invandring är relevanta i kriminalpolitiken i Norden liksom i Nordamerika.

Att författarna försöker lyfta fram genusanalys är nämnvärt, men de återskapar också den strukturella marginaliseringen av genusvetenskapliga (och andra kritiska) perspektiv inom kriminologin genom att introducera samhällliga maktförhållanden som relevanta först i det sista kapitlet. Avslutningsvis kan vi konstatera att boken lämpar sig väl för läsare som är intresserade av klassisk mainstream-kriminologi.

Källor

Stumpf, J. P. (2006): "The crimmigration crisis: Immigrants, crime, and sovereign power", *American University Law Review* 56 2/2006, 367-419

Maria Normann & Jasmine Kelekay

Medverkande

- Jonas Ahlskog, FD, forskare i filosofi och idéhistoria vid Åbo Akademi (jonahlsk@abo.fi)
- Nana Blomqvist, PM, doktorand i religionsvetenskap vid Åbo akademi (nablomqv@abo.fi)
- Olof Ehrenkrona, svensk diplomat och generalkonsul på Åland (olof.ehrenkrona@gov.se)
- Panu Petteri Höglund, FM, översättare och lingvistisk rådgivare åt företag, doktorand vid Åbo Akademi (phoglund@abo.fi)
- Jasmine Kelekay, doktorand i sociologi vid University of California, Santa Barbara (jasminekelekay@umail.ucsb.edu)
- Johan Nikula, FL, pensionerad från Åbo Akademi (johan.nikula@abo.fi)
- Maria Normann, FM, lektor i socialt arbete, Laurea (maria.normann@laurea.fi)
- Jan Sundberg, professor emeritus i allmän statslära vid Svenska Social- och kommunalhögskolan, Helsingfors Universitet samt docent vid Åbo Akademi (jan.sundberg@helsinki.fi)
- Unto Vesa, forskare emeritus, Freds- och konfliktforskningsinstitutet (TAPRI), Tammerfors universitet (unto.vesa@uta.fi)
- Pia Vuorio, FM, doktorand i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi (pia.perokorpi@abo.fi)